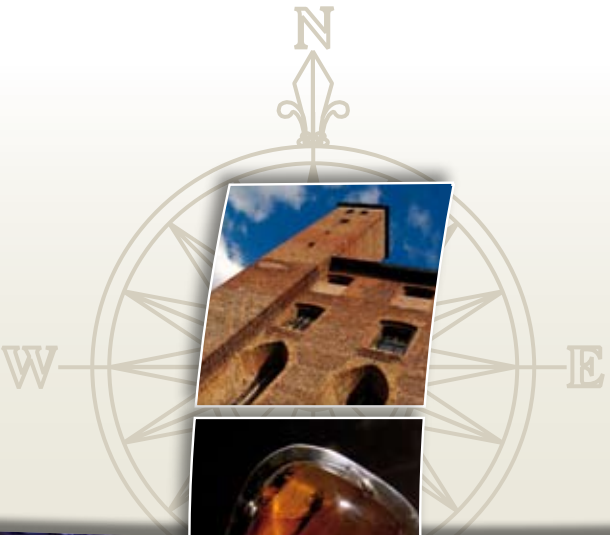

Revitalization of relics and promotion of cross-border cultural routes of South Baltic area

Pomorska Regionalna Organizacja Turystyczna
ul. Długi Targ 8-10, 80-958 Gdańsk
www.prot.gda.pl

Przewodnik po wybranych szlakach kulturowych Pomorza

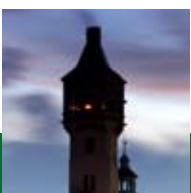
Szlak zamków gotyckich

str. 2

Szlak bursztynowy

str. 8

Szlak latarni morskich

str. 14

Szlak zabytków hydrotechniki

str. 20

Wstęp

Szlaki turystyczne, którymi podróżują turyści z uwagi na szczególne walory kulturowe, przyrodnicze lub historyczne, nie są fenomenem ostatnich lat. Szlaki takie, jak Szlak Jedwabny w Azji, trasa Orient Expressu w Europie czy Road 66 w Stanach Zjednoczonych są od lat jedną z ikon współczesnej kultury i turystyki. Stanowią one formę zagospodarowania przestrzeni turystycznej, której idea jest łączenie odległych obiektów posiadających wspólne elementy i tożsamość, a przez to tworzenie nowych produktów turystycznych.

W odróżnieniu od szlaków turystyki aktywnej – pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych i innych, motywem podróży nie jest samo pokonanie przestrzeni, ale odwiedzenie kolejnych interesujących turystę miejsc i obiektów połączonych szlakiem lub znajdujących się w ich pobliżu. Dlatego znaczenie ma nie sam przebieg szlaku, chociaż walory widokowe i krajoznawcze są niezwykle istotne przy ocenie atrakcyjności szlaku, lecz jakość i wartość poznawcza obiektów które szlak łączy. W przypadku szlaków tematycznych, niezależnie od ich specyfiki i charakteru, odległości między obiektami mają kluczowe znaczenie dla atrakcyjności szlaku i powinno się dążyć do ich minimalizacji, przy zapewnieniu odpowiedniego komfortu podróży i odpowiedniego oznaczenia. Szlaki te często wykorzystują publiczną infrastrukturę transportu, zwłaszcza drogi lądowe (samochodowe i kolejowe) oraz wodne, dlatego należy zadbać o jej odpowiednią jakość i oznakowanie.

Szlaki tematyczne stanowią istotne narzędzie rozwoju turystyki, zwłaszcza na obszarach słabych strukturalnie i obszarach wiejskich, jak również dają możliwość kreacji nowych produktów turystycznych i ich marek, zwłaszcza w zakresie turystyki kulturowej i przyrodniczej. Rada Europy rezolucją nr CM/Res(2007)12 z października 2007 roku definiuje kryteria jakim musi spełniać dany szlak oraz określa procedurę certyfikacji szlaku przez Radę Europy, którą realizuje Europejski Instytut Szlaków Kulturowych znajdujący się w Luksemburgu (www.culture-routes.lu). Dotychczas certyfikat taki otrzymało 40 szlaków kulturowych podzielonych na 29 grup tematycznych. Szlaki takie nawiązują do dziedzictwa, historii i kultury europejskiej i eksponują wspólnotę kultury europejskiej. Służą wzmocnieniu wspólnej tożsamości ponadnarodowej i ograniczaniu stereotypów. Jednocześnie stanowią niewątpliwie atrakcję turystyczną. Spośród szlaków przebiegających przez tereny Polski wyróżnić tu można Szlak Cysterski oraz Szlak Hanzeatycki, jednakże na Pomorzu odnaleźć możemy wiele śladów historii i tradycji, które stanowią dziedzictwo kulturowe regionu.

Wydawnictwo współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Sąsiedztwa Litwa, Polska, Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej Interreg III A/TACIS CBC 2004-2006

Revitalization of relies and promotion of cross-border cultural routes of South Baltic area

Wydawca: Pomorska Regionalna Organizacja Turystyczna,
ul. Długi Targ 8-10, 80-958 Gdańsk, www.prot.gda.pl

Współpraca: Polska Agencja Rozwoju Turystyki

Tekst: Jacek Zdrojewski

Zdjęcia: Bartek Gabriel, Mateusz Matysiak

Kierownik projektu: Krystyna Hartenberger-Pater

Wykonawca: EDIS sp. z o.o., edis@edis.com.pl

Szlakiem zamków gotyckich

Zamki Gotyckie
Szlak turystyczny

Tło historyczne

Północna Polska jest regionem obfitującym w zabytki gotyckiej architektury obronnej. Szczególnie obszary będące od XIII do XVI wieku terytorium Zakonu Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego, popularnie zwanego Zakonem Krzyżackim, stały się w średniowieczu prawdziwym placem budowy. Tereny te zdobyte zostały siłą i fałszerstwami przez przybyłych tu z Ziemi Świętej rycerzy w białych płaszczach z czarnym symbolem krzyża. Wytepiłi oni rdzennych mieszkańców tych ziem – plemion Prusów i Jaćwingów. Lecz zanim to nastąpiło, tereny te były przedmiotem licznych najazdów i walk, w których obok siły oręża ważną rolę odegrała siła posiadanych warowni.

Krzyżacy budowali swoje zamki na Pomorzu od Bytowa i Człuchowa na zachodzie, poprzez Tucholę, Świecie i Toruń na południu po Ryn i obecny Kaliningrad na Północy. Stolicą, którą pierwotnie miało być miasto Chełmno, stał się w końcu XIII wieku Malbork, w którym zbudowano największy z zamków krzyżackich, jednocześnie największy zachowany do dziś ceglany zamek na świecie. Poza Krzyżakami swoje zamki budowali też biskupi Kapituły Pomezańskiej na Powiślu z których najciekawszy zachował się w Kwidzynie.

Po pokonaniu Zakonu przez królów polskich, zamki te stawały się często siedzibami starostów. Na zamku w Gniewie urzędował np. późniejszy zwycięzca spod Wiednia, Jan Sobieski. Wiele z tych budowli uległo zniszczeniu w czasie wojen polsko-krzyżackich w XV i XVI wieku, w czasie wojen szwedzkich w XVII wieku i innych konfliktów zbrojnych, a wiele pozbawionych właścicieli niszczało i padało łupem grabieżców. Dopiero od XIX wieku rozpoczęła się restauracja i odbudowa części z nich. Dodatkowe straty, zwłaszcza na zamku w Malborku, wyrządziła II wojna światowa. Do dziś w całości lub w dużej części na terenie regionu pomorskiego zachowało się pięć zamków gotyckich oraz ruiny i relikty trzynastu kolejnych.

Poza zamkami na Pomorzu zachowało się też kilkanaście innych zabytków gotyckiej architektury obronnej w postaci murów, bram i baszt miejskich, między innymi w Gdańsku, Chojnicach, Kwidzynie, Słupsku, Malborku, Starogardzie Gdańskim czy Skarszewach.

Zamek w Malborku

Zamek w Bytowie

Zamek znajduje się w centrum miasta na wzniesieniu i otoczony jest zielenią. Jeden z ostatnich, zbudowanych przez Krzyżaków zamków, ukończony został w 1405 roku. Przebudowany w XVI wieku, zniszczony w czasie wojny trzydziestoletniej i wojen polsko-szwedzkich. Obecnie zamek jest odbudowany i udostępniony do zwiedzania. Znajduje się w nim Muzeum Zachodnio-Kaszubskie, hotel, restauracja i informacja turystyczna.

Zamek w Gniewie

Zamek zbudowany w XIV wieku przez Krzyżaków na lewym brzegu Wisły. Uszkodzony w czasie wojny trzynastoletniej i wojen szwedzkich, w XVII wieku został wyremontowany przez starostę gniewskiego, którym był Jan Sobieski, późniejszy król polski. Spłonął w 1921 roku i obecnie jest odbudowywany. Zamek znajduje się na Wzgórzu Zamkowym, w skład kompleksu zabudowań obok zamku wchodzi również hotel „Pałac Marysieńki”. Zamek słynie z bogatej oferty turystycznej, na którą składają się pokazy historyczne oraz znane turnieje rycerskie i inscenizacje batalistyczne. Na miejscu znajduje się również muzeum – oddział Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

Zamek w Kwidzynie

Zespół zamkowo-katedralny będący siedzibą biskupów kapituły pomezańskiej utworzonej w 1243 r. Zbudowany w I połowie XIV wieku był siedzibą biskupów do 1551 roku, w późniejszym czasie uległ uszkodzeniom i licznym przebudowom. Obecnie w znacznej części jest wyremontowany i odtworzony w dawnym kształcie funkcjonuje jako obiekt muzealny. W skład zespołu budowli wchodzi również kościół pokatedralny pod wezwaniem Św. Jana Ewangelisty. Zamek posiada charakterystyczną wieżę – latrynę, zwaną gdańskim. Muzeum posiada bogate zbiory dokumentujące historię Powiśla. W salach ist-

Atrakcje na szlaku

Najważniejszymi punktami szlaku są zachowane do dzisiaj i udostępnione do zwiedzania zamki gotyckie. W większości z nich znajdują się obecnie ekspozycje muzealne, odbywają się turnieje i pokazy walk rycerskich i inne imprezy historyczne. W niektórych obiektach urządzono hotele i restauracje, gdzie poczuć można klimat dawnych czasów i spróbować tradycyjnej kuchni polskiej.

Zamek w Malborku

Zamek będący największą ceglana fortecą na świecie. Dawna stolica Zakonu Krzyżackiego, znajdująca się od 1997 roku na liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Zbudowany w XIV wieku, nieskutecznie oblegany przez Władysława Jagiełłę po bitwie pod Grunwaldem, po wojnie trzynastoletniej był siedzibą starostów i stolicą Żuław. W kolejnych wiekach był siedzibą starostów i stolicą Żuław. W kolejnych wiekach przebudowany, mocno zniszczony w czasie II wojny światowej do dzisiaj jest odbudowywany.

nieje możliwość organizowania prelekcji i konferencji, a latem na dziedzińcu odbywają się koncerty i imprezy kulturowe. W Kwidzynie znajdował się niegdyś także drugi zamek krzyżacki, ale niestety nie przetrwał do naszych czasów.

Zamek w Sztumie

Był letnią rezydencją Wielkiego Mistrza. Zamek położony jest w centrum miasta, nad jeziorem Do dzisiaj zachowała się jedynie część budynków i murów obronnych. Świadectwem istnienia innych zamków pozostają ruiny, fragmenty murów, piwnice czy wieże zamkowych. Niekiedy relikty te znajdują się w trudno dostępnych miejscach nad jeziorami. Niektóre obiekty znajdują się w rękach prywatnych przez co dostęp do nich jest utrudniony. Z zewnątrz możliwe jest oglądanie ruin zamku w Czarnem, Zamku Kiszewskiego, Przemarku czy Sobowidzu. Mury miejskie przeważnie znajdują się pod opieką władz lokalnych. W basztach znajdują się często instytucje kultury i galerie. Przeważnie na murach posadowiono budynki mieszkalne, co nieco zatartło ich przebieg ale stworzyło wiele malowniczych zaułków. W żadnym z miast Pomorza, poza Starogardem Gdańskim, nie jest wytyczona trasa turystyczna prowadząca dawnymi murami miasta. Do najlepiej zachowanych pozostałości murów należą umocnienia Chojnic, Skarszew, Starogardu Gdańskiego i Gdańska. Również w Malborku spacer wzdłuż pozostałości murów miejskich może być ciekawym uzupełnieniem zwiedzania zamku, pomimo współczesnej zabudowy wplecionej na teren dawnego Starego Miasta.

Przykładowe trasy, wycieczki, oferty

Szlak zamków gotyckich Pomorza (samochodowy)
Główna oś szlaku samochodowego Zamków Gotyckich prowadzi przez miejscowości gdzie najlepiej zachowały się zamki gotyckie. Są to kolejno od zachodu: Człuchów, Bytów, Zamek Kiszewski, Gniew, Malbork, Sztum, Kwidzyn i Prabuty. Następnie szlak przekracza granicę województwa kierując się w stronę Warmii i Mazur, gdzie pierwszym zamkiem na szlaku jest Ostróda. Szlak zaczyna się w Człuchowie (0 km) przy ruinach zamku. Obecnie pozostała z niego wieża i część murów, a po Malborku był drugim co do wielkości zamkiem krzyżackim. Wieża jest

w sezonie letnim udostępniona do zwiedzania i rozpościera się z niej piękna panorama okolicy. Z Człuchowa szlak drogą krajową nr 22 („Berlinką”) prowadzi do Chojnic (13 km), gdzie warto obejrzeć potężne, zachowane w dużej części do dzisiaj mury obronne zbudowane przez Krzyżaków. Szczególnie godna uwagi jest Brama Człuchowska w której mieści się obecnie muzeum. Warto zobaczyć też pięknie odrestaurowany rynek i dwa kościoły – gotycką farę i barokowy kościół jezuitów. Chojnice były jednym z najlepiej umocnionych miast Krzyżackich i w 1454 roku wojska polskie poniosły tu na początku wojny trzynastoletniej klęskę z rąk wojsk krzyżackich. Po zwiedzeniu Chojnic udajemy się w kierunku na Bytów drogą wojewódzką nr 212. Droga jest mało uczęszczana przez samochody i prowadzi malowniczymi terenami Borów Tucholskich. Po drodze po prawej stronie widać Jezioro Charzykowskie, największe jezioro tej części Borów Tucholskich. W Bytowie (73 km) zwiedzić możemy dominujący nad miastem, doskonale zachowany zamek krzyżacki. Mieści się w nim Muzeum Zachodnio – Kaszubskie, hotel, restauracja i informacja turystyczna. Zamek ten to jedna z ostatnich budowli wybudowanych przez Krzyżaków przed klęską pod Grunwaldem. Dalsza droga prowadzi przez Kościerzynę (107 km) do Zamku Kiszewskiego (128 km) gdzie nad Wierzyca w pobliżu szosy znajdują się malownicze pozostałości kolejnego zamku krzyżackiego, będące obecnie w prywatnych rękach. Do zamku można podejść i obejrzeć jego pozostałości.

Z Zamku Kiszewskiego możemy odbić na północ, aby przejechać odnogą szlaku prowadzącą przez Skarszewy, Sobowidz, Grabiny-Zameczek do Gdańska. Po drodze zwiedzić można pozostałości trzy zamków, w tym jednego, w Skarszewach, zbudowanego przez zakon rycerski – Joannitów. Wybierając podróż głównym szlakiem, nasza dalsza droga z Zamku Kiszewskiego prowadzi przez Zblewo (141 km) (przecinamy ponownie drogę nr 22), Lubichowo, Skórcz (165 km) do drogi krajowej nr 1 w Kolonii Ostrowieckiej (182 km) (gdzie skręcamy w lewo (kierunek na Gdańsk) na Gniew. Jadąc w prawo, dojechalibyśmy do kolejnych zamków w Nowem i Świeciu. W Skórczu możemy odbić w prawo ok. 13 kilometrów, aby dojechać do Osieka, gdzie również znajdują się ruiny zamku krzyżackiego. Zamek w Gniewie (198 km) jest jednym z najciekawszych zamków na całym szlaku. Dominuje nad miastem i doliną Wisły. Jest obecnie odbudowywany po pożarze który miał miejsce przed drugą wojną światową. Również samo miasto jest ciekawe, posiada częściowo zachowane mury obronne i średniowieczny układ. Zamek w Gniewie słynie z wielu imprez i wydarzeń historycznych z różnych epok, od czasów krzyżackich poprzez wojny szwedzkie do czasów pruskich. W okresie wakacyjnym odbywają się tu turnieje rycerskie i inscenizacje historyczno-batalistyczne. Bogata jest oferta rozrywkowa dla młodzieży i turystów biznesowych. Na zamku znajduje się restauracja i baza noclegowa o standardzie turystycznym oraz muzeum, a w pobliżu hotel i restauracja.

Dalsza droga prowadzi do miejscowości Czarlin (207 km), gdzie ponownie dojeżdżamy do drogi nr 22 i skręcamy w prawo na Malbork. Jeszcze przed Subkowami warto skręcić w lewo i odwiedzić Pelplin, miasto słynne z ogromnej katedry i klasztoru cystersów oraz Muzeum Diecezjalnego gdzie zobaczyć można jeden z nielicznych, zachowanych do dzisiaj, egzemplarzy Biblii Gutenberga. Jadąc do Malborka (234 km), Mostem Knybawskim przekraczamy Wisłę i dojeżdżamy do miasta, gdzie wita nas położona nad Nogatem, majestatyczna czerwona bryła największego z zamków Krzyżackich. Na zwiedzanie zamku potrzeba kilka godzin. Zamek w Malborku zachował się do dzisiaj, a w części jest odbudowany po zniszczeniach wojennych. Składa się z trzech części: Zamku Niskiego, Średniego oraz Wysokiego i Przedzamecza. Samo miasto nie miało tyle szczęścia, po zniszczeniach wojennych odbudowano je w okresie powojennym i obdarzono współczesną architekturą. Zachowały się fragmenty murów, baszt, kościoły i ratusz. W mieście znajdziemy sporo możliwości noclegu i gastronomię, chociaż w czasie dużych imprez musimy się liczyć z brakiem miejsc i koniecznością wcześniejszej rezerwacji noclegu. Warto zostać na noc, aby obejrzeć widowisko „światło i dźwięk” lub zwiedzić zamek w nocy. Po obejrzeniu zamku w Malborku udajemy się drogą nr 55 na Sztum (248 km). Zamek w Sztumie był letnią rezydencją Wielkich Mistrzów, którzy wypoczywali tu polowali w okolicznych lasach. Dzisiaj zachowały się częściowo dwa skrzydła i fragmenty murów obronnych. Kolejnym zamkiem jest położony w Kwidzynie (270 km) zamek biskupów pomezkańskich. Było to biskupstwo które objęło władaniem ziemie schryścianizowane ogniem i mieczem przez Krzyżaków. Do dzisiaj na Wzgórzu Zamkowym zachował się zamek z potężną wieżą sanitarną – Gdaniskiem, oraz kompleks katedralny. Kompleks zamkowy dominuje nad doliną Wisły i przepływającą w pobliżu Liwą. Obok zamku malborskiego, bytowskiego i gniewskiego stanowi jeden ciekawszych zamków na szlaku. Z Kwidzyna dalsza droga prowadzi do Prabutu (290 km). Znajdują się tu ruiny kolejnego zamku biskupiego, kiedyś równie wielkiego jak zamek w Kwidzynie. Nie miał jednak tyle szczęścia co ten ostatni i nie przetrwał do czasów dzisiejszych. Można zobaczyć obecnie resztki piwnic i murów zamkowych. Z Prabutu odnoga szlaku prowadzi do dwóch kolejnych ruin zamków: w Dzierzgoniu i Przemarku, skąd wrócić można do Malborka lub Sztumu. Natomiast główny szlak prowadzi dalej

w kierunku kolejnych zamków krzyżackich na Warmii i Mazurach. Pierwszym zamkiem po drodze będzie Ostróda.

Łączna długość szlaku w regionie pomorskim to prawie 300 kilometrów. Po drodze odwiedzić można pięć zachowanych zamków i pozostałości trzech kolejnych. Jest to wyprawa na minimum dwa – trzy dni. Przejechanie całego szlaku i obejrzenie zamków Pomorza oraz Warmii i Mazur zajmie pięć – siedem dni.

Szlak Zamków Gotyckich Powiśla (szlak rowerowy)

Zamki Dolnego Powiśla znajdują się blisko siebie. Sam region jest bardzo malowniczy, niezbyt licznie zaludniony i obfituje w lasy, jeziora i malownicze krajobrazy. Powiśle jest doskonałym terenem do wycieczek rowerowych. Jest na tym terenie sporo szlaków rowerowych prowadzących drogami polnymi lub asfaltowymi, niezbyt uczęszczanymi przez samochody, szosami. Region posiada dogodne połączenia kolejowe i drogowe z Trójmiastem, Elblągiem i Warszawą. Możliwości niedrogo noclegu oferują liczne gospodarstwa agroturystyczne, a w sezonie również campingi i ośrodki wypoczynkowe nad jeziorami. Blisko stąd nad jedno z bardziej znanych polskich jezior, Jeziorak i potężnego kompleksu leśnego który go otacza. Z Powiśla dwa kroki jedynie dzieli nas od Elbląga, jeziora Drużno i Kanału Elbląskiego, Wysoczyzny Elbląskiej i obszaru Żuław Wiślanych. W ciągu trzech dni bez większego wysiłku można zwiedzić w sumie sześć zamków i ruin po nich. Tereny te są równinne lub lekko faliste, gdzieniedzie tylko znajdują się większe pochyłości. Jazda rowerem nie sprawia większych trudności. Odległości pomiędzy miejscowościami nie są duże. Wszędzie po drodze znajdziemy w miejscowościach sklepy a w miastach restauracje, dzięki czemu nie musimy ze sobą zabierać prowiantu. Do poruszania się po terenie najlepiej zaopatrzyć się w mapy w skali 1:100 000 lub lepiej 1:50 000 aby dokładnie orientować się w terenie. Szlaków jest dużo i są również, zwłaszcza w lasach i gdzieniedzie nad jeziorami, wykonane miejsca odpoczynku. Lepiej unikać głównych dróg, które są dość uczęszczane, również przez ciężarówki. Dużo jest dróg polnych i pięknych, wysadzanych starymi drzewami, starych szos biegnących przez pola i łąki Powiśla. Jazda nimi dostarczy niewątpliwie przyjemności każdemu rowerzyście. Naszą wycieczkę rowerową najlepiej zacząć w jednej z miejscowości gdzie dojechać można koleją. Najlepsze połączenia z Trójmiastem, Elblągiem i Warszawą posiada Malbork. Z Malborka koleją dojechać można też do Sztumu i Kwidzyna (pociągi na Grudziądz) oraz Prabut (pociągi na Hawę). We wszyst-

kich tych miastach znajdują się zamki gotyckie które możemy zwiedzać. Miasta te połączone są też siecią szlaków rowerowych, po których wygodnie można się przemieszczać. Przejazd trasą Malbork – Sztum – Kwidzyn – Prabuty zajmie nam jeden dzień, chyba że dużo czasu poświęcimy na zwiedzanie zamków. Z Prabut można pociągiem wrócić do Malborka. Po drodze zobaczymy cztery zamki, z których szczególnie godne uwagi są Malbork i Kwidzyn. Sztum zachował się częściowo, a po zamku w Prabutach pozostały fragmenty murów i piwnice.

Jeżeli chcemy naszą trasę rozłożyć na dwa dni aby dokładnie zwiedzić te zamki, najlepiej zostać na nocleg w okolicach Sztumu. Wówczas naszą wyprawę najlepiej rozpocząć z Prabut

gdzie dojedziemy pociągiem z przesiadką w Malborku. Po zwiedzeniu Prabut (zamek, i warto umówić się na zwiedzanie zabytkowych wodociągów), następnie Kwidzyn, gdzie na uwagę zasługuje zwłaszcza Wzgórze Zamkowe z zamkiem (muzeum) i katedrą, aby dojechać do Sztumu, na drugi dzień pozostawiając sobie zamki w Sztumie i Malborku, gdzie zakończymy wyjazd.

Mając więcej czasu warto w okolicach Sztumu pozostać dwie noce, aby jeden dzień poświęcić na wycieczkę rowerową na wschód, do Dzierżonia i Przezmarka, gdzie również zachowały się ruiny zamków. Po drodze warto również odwiedzić Wąplewo Wielkie, gdzie znajduje się otoczona pięknym parkiem dawna rezydencja rodu Sierakowskich w której utworzono obecnie Muzeum Szlachty Polskiej. Taki trzydniowy wyjazd da nam pełen przegląd gotyckich budowli Powiśla, pozwoli nam również na nacieszenie się w pełni malowniczym krajobrazem Powiśla.

Gotyckie fortyfikacje Gdańska (szlak pieszy)

- Czas potrzebny na przebycie trasy: 1,5 – 4 godziny
- Główne atrakcje: mury obronne, bramy i baszty otaczające Stare i Główne Miasto w Gdańsku, relikty zamku krzyżackiego, przedbramie ulicy Długiej

Warsztaty i edukacja na szlaku

Najbogatszą ofertę dla młodzieży i dzieci oferuje zamek w Gniewie. W szczególności do tej grupy odbiorców skierowane są następujące pakiety:

Gniewskie Tygodnie Edukacyjne (oferta dla młodzieży szkół podstawowych i gimnazjów).

W maju oraz czerwcu 2007r., na zabytkowym terenie Wzgórza Zamkowego w Gniewie odbył się cykl przedsięwzięć edukacyjno-historycznych, poświęconych średniowieczu oraz wiekom XVI i XVII. Na program składają się przedsięwzięcia z zakresu edukacji historycznej, opartej o archeologię eksperymentalną i odtwórstwo historyczne. Młodzież będzie miała okazję zapo-

znać się z manufakturą ceglarską, garncarską, warsztatem kowalskim, płatnerskim, tkackim, skryptorium, mennicą, prasą drukarską z doby Gutenberga, strzelnicą zamkową, przymierzalnią strojów, stajnią i zwierzyńcem. Wiodącym elementem będą inscenizacje edukacyjno-historyczne prezentujące życie oraz militaria średniowiecza i czasów nowożytnych.

Żywe lekcje historii:

Jest to oferta skierowana do uczniów klas podstawowych i gimnazjalnych. Podczas zajęć klasy młodsze zostają wprowadzone w zagadnienie historii, natomiast starsi przez bezpośredni kontakt z odtwarzaną historią mogą sobie utrwalić wiedzę poznaną na lekcjach historii. „Żywa Lekcja Historii” to podróż przez wieki, od czasów starożytnych do czasów sarmackich, nasi młodzi Goście mają bezpośredni kontakt z ubiorem, obyczajami, kulturą, bronią oraz uzbrojeniem ochronnym. W trakcie omawiania wybranego tematu ubieramy młodzież stroje oraz uzbrojenie z epoki. Opowieści przeplatane są pokazami walk:

- „Starożytność – Grecja, Rzym”
- „Rycerze za czasów Piastów”
- „Rodowód Rycerstwa”,
- „Od wypraw krzyżowych po Grunwald”,
- „Polska sarmacka – Legenda Husarii”
- „Historia konia bojowego” – zajęcia połączone z jazdą konną.

Uwaga: Scenariusze chronione są prawem autorskim i mogą być realizowane tylko przez Teatr Historyczny „Chorągiew Komturstwa Gniewskiego”.

Warsztaty rzemieślnicze, zwiedzanie z przewodnikiem. Czas trwania ok. 2 godziny.

- Godzinna wędrowka po warsztatach dawnych rzemieślników: goście pod opieką przewodnika odwiedzają warsztaty: kowalski, drukarski (z prasą Gutenberga), garncarski, tkacki, mennicę, strzelnicę zamkową (zapoznanie się z budową kuszy i łuku) oraz „gabinet relaksacyjny kata gniewskiego”.
- Turniej Rycerski: grupa podzielona na 4 drużyny, konkurujące ze sobą w następujących zmaganiach rycerskich: strzelanie z kuszy i łuku, walka kopią, budowa wieży, wielki kręciół oraz turniej na machinach fehmistrza T. Pagińskiego. Zwycięska drużyna otrzymuje pamiątkowy dyplom.

Bogatą ofertę zajęć edukacyjnych oferują też zamki w Malborku i Kwidzynie w ramach działań placówek muzealnych. Ponadto podobne zajęcia możliwe są też do zorganizowania na zamku w Bytowie.

Szlakiem bursztynowym

Szlak bursztynowy
Szlak turystyczny

Tło historyczne

Bursztyn z uwagi na swoje niezwykle właściwości, barwę i zapach przyciągał uwagę ludzi od czasów prehistorycznych. Już w epoce kamienia pozyskiwano go na dużą skalę, czego ślady odkryto na stanowiskach archeologicznych tzw. kultury rzućewskiej, czyli ludności zamieszkującej Pomorze przed 4,5 tysiącami lat. Szczególne nagromadzenie znalezisk związanych z pozyskiwaniem i obróbką bursztynu znaleziono na Żuławach w okolicy wsi Niedźwiedziówka. W całym regionie odkryto też szereg kopalni bursztynu, z których najbardziej znana jest „Bursztynowa Góra” koło Kolbuda.

Od samego początku bursztyn był również przedmiotem wymiany. Początkowo na skalę lokalną, spopularyzowali go w Europie Celtowie, którzy też pośrednio przekazali modę na bursztyn mieszkańcom Cesarstwa Rzymskiego. Handel bursztynowy na dużą skalę rozpoczął się ponad 2000 lat temu. Najwięcej pamiątek po dawnych szlakach bursztynowych, zaczynających się nad Morzem Bałtyckim i biegnących w kierunku Morza Adriatyckiego, datuje się na I-II wiek naszej ery. Wówczas, przed okresem wędrówek ludów, ukształtowały się szlaki bursztynowe dzięki którym kultura i obyczaje rzymskie przeniknęły daleko na północ. Obok Szlaku Jedwabnego w Azji jest on jednym z najlepiej znanych i rozpoznawalnych szlaków handlowych w dziejach. Nie był on rzecz jasna jedną trasą, ale szeregiem dróg którymi bursztyn znad Morza Bałtyckiego docierał do szlaków Południa.

Dziś w dużej części Europy, od krajów bałtyckich po Grecję i Włochy, rekonstruuje się przebieg i odtwarza się dzieje tego ważnego szlaku handlowego. Popularyzują go liczne muzea, odtworzone osady z epoki i różnego rodzaju inscenizacje i pokazy historyczne. Najlepiej obecnie szlak ten rozwinięty jest w Dolnej Austrii i na Litwie, ale najciekawsze pamiątki z nim związane podziwiać można właśnie na Pomorzu. Poza Pomorzem Szlaki Bursztynowe rozwijane są w Polsce na obszarze Małopolski, Śląska, Wielkopolski i regionu łódzkiego.

Muzeum Bursztynu w Gdańsku

Atrakcje na szlaku

Szlak Bursztynowy nie tworzy zwartej linii obiektów czy miejsc. Warto raczej odbyć kilka wycieczek tematycznych do najciekawszych miejsc związanych z bursztynem, które w największym nagromadzeniu występują w Gdańsku zwanym nie bez powodu Światową Stolicą Bursztynu. W szczególności na Szlaku Bursztynowym zobaczyć warto:

Kolekcje muzealne

w Muzeum Bursztynu w Gdańsku, a także ekspozycję na zamku w Malborku i Muzeum Inkluzji w Gdyni

■ Muzeum Bursztynu w Gdańsku

Najciekawsza na Wybrzeżu wystawa prezentująca pochodzenie, walory, wydobycie i obróbkę bursztynu, dużą ilość zabytkowych i współczesnych dzieł sztuki i biżuterii z bursztynu. Wystawa zlokalizowana w zabytkowym zespole przedbramia ulicy Długiej w Wieży Więziennej. Oddział Muzeum Historycznego Miasta Gdańska. Atutem muzeum jest nowoczesność i awangardowa aranżacja ekspozycji w zabytkowym gotyckim wnętrzu oraz wykorzystanie multimedii. Obiekt nie jest dostępny dla osób niepełnosprawnych.

■ **Wystawa „Z bursztynem przez tysiąclecia” Muzeum Archeologiczne w Gdańsku:** Jedną z wystaw w muzeum przedstawia bursztyn w przyrodzie i bursztyn w archeologii. Pierwsza wystawa bursztynu w powojennej Polsce. W zbiorach znajdują się eksponaty ze słynnej przedwojennej kolekcji Muzeum Przyrodniczego i Archeologicznego. Przedstawiony jest również przebieg Szlaku Bursztynowego i niektóre znalezione na nim odkrycia archeologiczne. Obiekt nie jest dostępny dla osób niepełnosprawnych.

■ Muzeum Zamkowe w Malborku

wystawa na zamku malborskim funkcjonuje od 1965 roku. Przedstawia przedmioty wykonane z bursztynu od wytworów prehistorycznych do współczesnych, w szczególności XVII-XVIII w., jak tym również sztukę ludową, współczesne polskie wzornictwo artystyczne, oraz eksponaty naturalne

■ Muzeum Inkluzji w Bursztynie

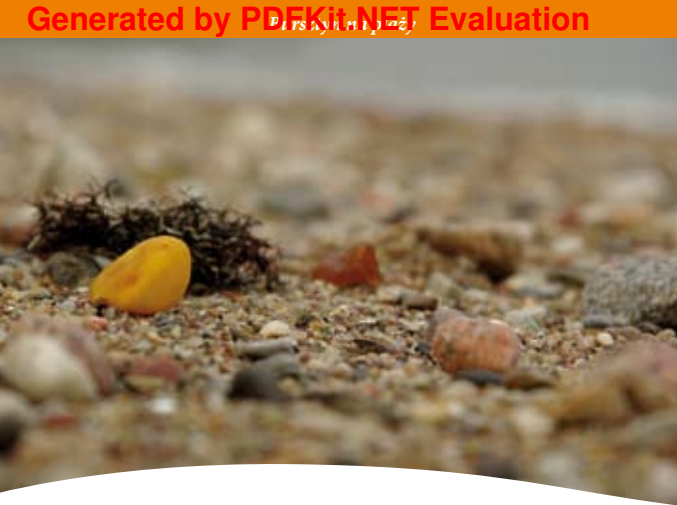
ekspozycja mieści się na piątym piętrze Wydziału Biologii, Geografii i Oceanografii Uniwersytetu Gdańskiego. Zwiedzanie muzeum jest bezpłatne. Ekspozycja prezentuje drugi co do wielkości w Polsce zbiór inkluzji w bursztynie – ponad 4500 bryłek z ponad 12 tysiącami inkluzji zwierzęcych. Powstała głównie dzięki darom osób prywatnych. Zwiedzając wystawę zapoznać się można z bogactwem form życia zatopionego w bursztynie i spopularyzowanego filmem Stevena Spielberga „Jurassic Park”.

Pokazy obróbki bursztynu

w jednym z gdańskich warsztatów rzemieślniczych;

■ Bursztynowe Centrum Sobieszewo

ekspozycja prezentująca historię bursztynu, jego rodzaje – zarówno bursztyn bałtycki, jak i inne żywice kopalne. Na miejscu galeria i możliwość zakupu biżuterii bursztynowej. Wielką atrakcją jest możliwość samodzielnego obrobienia i zakupu brytki bursztynu na maszynach które wykorzystują rzemieślnicy. Centrum znajduje się na Wypisie Sobieszewskiej będącej od dawna miejscem pozyskiwania bursztynu.

Muzeum Bursztynu w Gdańsku

Ulica Mariacka w Gdańsku

Polerowanie bursztynu

■ Sezonowe pokazy obróbki bursztynu w Twierdzy Wisłouście

twierdza ta jest jednym z najcenniejszych gdańskich zabytków. Chroniła niegdyś miasto i port przed atakiem od strony morza. W wyniku zmian linii brzegowej obecnie znajduje się w głębi lądu, u nasady półwyspu Westerplatte. Zbudowana w średniowieczu, otrzymała w XVII wieku potężne fortyfikacje ziemne. Mieściła m.in. komorę celną w której pobierano opłaty i cła od statków przyprawiających do Gdańska. Obecnie twierdza jest w remoncie i należy przed wyjazdem upewnić się w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska czy zwiedzanie jest możliwe. W jednym z bastionów utworzono sezonową wystawę prezentującą proces wydobycia bursztynu wraz z pokazami jego obróbki. Wystawa ta jest najciekawszą obecnie tego typu inscenizacją na Wybrzeżu. Organizatorem wystawy jest galeria Amberstyl z Gdańska.

■ Amber Manufacture Michel

Właściciel firmy produkuje wyroby z bursztynu i prezentuje je w swojej galerii na Długim Pobrzeżu, ale również do zwiedzania po wcześniejszym umówieniu dostępny jest warsztat produkcyjny, w którym przedstawia się proces wytwarzania biżuterii z bursztynu. Z uwagi na ograniczoną ilość miejsca warsztat mogą zwiedzać niewielkie grupy turystyczne. W warsztacie obejrzeć można ciekawy zbiór

bryłek bursztynu oraz inkluzji. Warsztat mieści się w dzielnicy domków jednorodzinnych w dzielnicy Pruszcza Gdańskiego – Rotmance, w bezpośredniej bliskości Obwodnicy Trójmiejskiej.

■ Bursztynowy Ołtarz i monstrancję w Bazylice Świętej Brygidy w Gdańsku

w kościele tym warto przede wszystkim zobaczyć Bursztynowy Ołtarz. Docelowo będzie to największe dzieło z bursztynu na świecie, znacznie większe od Bursztynowej Komnaty. Obecnie można oglądać wykonaną z bursztynu centralną część ołtarza oraz ciekawe elementy konstrukcji nośnej i towarzyszące rzeźby. Ołtarz zaprojektował prof. Stanisław Radwański, a elementy bursztynowe wykonał i zaprojektował bursztynnik Mariusz Drapikowski. Oprócz ołtarza można też obejrzeć inne współczesne dzieła sztuki z bursztynu. Całość jest rodzajem wotum złożonego przez środowisko gdańskich bursztynników m.in. za odzyskanie przez Polaków wolności po wydarzeniach roku 1980 i 1989.

Bursztynowe Ulice Mariacką i Długie Pobrzeże z galeriami i sklepami z biżuterią i pamiątkami z bursztynu

■ **Ulica Mariacka:** Na tej malowniczej gdańskiej uliczce i w jej pobliżu znajduje się wiele galerii i warsztatów sprzedających biżuterię wyrabianą z bursztynu, często oprawioną w srebro lub złoto. Gdańsk jest od wieków kolebką rzemiosła bursztynniczego, którego tradycje kultywują warsztaty współczesne.

■ **Długie Pobrzeże:** Na dawnym pomoście portowym, który obecnie stanowi popularne miejsce spacerów gdańszczan i turystów i ciągnie się od Zielonej Bramy do Targu Rybnego znajduje się szereg galerii i warsztatów oferujących wyroby z bursztynu.

■ **Gdańskie Centrum Bursztynu** (Gdańsk-Wrzeszcz, Galeria Handlowa Manhattan) powstało dzięki współpracy 22 firm wytwarzających i sprzedających biżuterię wytwarzaną z bursztynu. Na miejscu można obejrzeć i zakupić wyroby jubilerskie i ich półfabrykaty, tak z bursztynu jak i innych rodzajów.

Bursztynowe plaże

Wyspy Sobieszewskiej i Mierzei Wiślanej, gdzie znaleźć można samodzielnie wyrzucone przez morze bryłki bursztynu

■ **Wyspa Sobieszewska,** z uwagi na często tu znajdowany bursztyn zwana też Wyspą Skarbów, jest dzielnicą Gdańska.

Piaszczysta plaża na całej jej długości po sztormach obfituje w bursztyn. Na wyspie znajdują się całoroczne hotele i restauracje więc nawet poszukiwacze „Złota Bałtyku” którzy przyjadą w miesiącach zimowych będą mieli gdzie zjeść i spać. Znajduje się tu również Bursztynowe Centrum, w którym jeżeli nie znalazło się własnego bursztynu na plaży to można obejrzeć jego piękne okazy (po wcześniejszym umówieniu).

■ **Mikoszewo:** znajdujące się na wschodnim brzegu Przekopu Wisły Mikoszewo jest jednym z najlepszych miejsc dla poszukiwaczy bursztynu. Szczególnie w pobliżu ujścia Wisły po sztormach znaleźć można dorodne bryłki jantaru. Do Mikoszewa latem kursuje przez Wisłę prom ze Świbna na Wyspie Sobieszewskiej, po sezonie dojazd z Gdańska możliwy jest przez most w Kieźmarku. W Mikoszewie mieszka też jeden z organizatorów pokazów tradycyjnego wydobycia bursztynu.

■ **Jantar:** miejscowość Jantar jest stolicą Polskiego Bursztynowego Wybrzeża. Nazwa miejscowości pochodzi od staropolskiego określenia bursztynu. Podobno właśnie w tej miejscowości morze wyrzuca na plaży najwięcej bursztynu, więc jest to doskonałe miejsce na jego poszukiwania, najlepiej oczywiście jeżeli sztormy wyrzuciły na plażę drobne muszle i zbutwiałe patyki w których znaleźć można małe i duże bryłki bursztynu. W Jantarze znajdzie się również całoroczny nocleg. W tej miejscowości odbywa się finał Mistrzostw Świata w Poławianiu Bursztynu.

■ **Stegna:** jest dużą miejscowością wypoczynkową. Posiada duże zaplecze turystyczne, a na plażach całej gminy znaleźć

Biżuteria bursztynowa

można po sztormach bursztyn. W Steganie od niedawna zwiedzić też można prywatne Muzeum Bursztynu

■ **Sztutowo:** to kolejna miejscowość na wybrzeżu Bałtyku obdarzona szerokimi plażami na których znaleźć można bursztyn. Miejscowość ta zapisała się na kartach polskiej historii z uwagi na zlokalizowanie w niej przez hitlerowców obozu koncentracyjnego, w którym w latach 1939-45 więziono i mordowano polskich patriotów z Pomorza, Żydów i wszystkich których III Rzesza uznała za wrogów.

■ **Kąty Rybackie:** Niewielka miejscowość położona u krańca Zalewu Wiślanego również przyciąga poszukiwaczy bursztynu. Ma dużą bazę noclegową, w tym również czynną po sezonie gastronomię. Atrakcją jest też port rybacki i Muzeum Zalewu Wiślanego.

■ **Krynica Morska:** Najbardziej znana miejscowość Mierzei Wiślanej, popularny kurort z licznymi hotelami i restauracjami. Na jej plażach, zwłaszcza po sezonie, spotkać można często poszukiwaczy bursztynu których przyciągnęła nad Bałtyk magia „Złota Północy”. Krynica Morska oferuje największy wybór całorocznych miejsc noclegowych i wyżywienie. Ponadto atrakcją są rejsy po Zalewie Wiślanym i niedalekiego Fromborka.

■ **Piaski:** Ostatnia z miejscowości Mierzei Wiślanej przed granicą z Federacją Rosyjską posiada najmniej uczęszczane przez turystów i zbieraczy bursztynu plaże. Poszukując bursztynu na plażach należy uszanować fakt, iż część z nich w okresie wakacyjnym odwiedzana jest przez naturystów.

Muzeum Bursztynu w Gdańsku

Przykładowe trasy, wycieczki, oferty

Bursztynowym Szlakiem po Gdańsku i okolicy

Czas potrzebny na przebycie trasy:

w zależności od wyboru trasy i liczby atrakcji 3 do 6 godzin

Główne atrakcje:

Muzeum Bursztynu, Bursztynowy Ołtarz, Muzeum Archeologiczne, bursztynowe ulice: Mariacka i Długie Pobrzeże, pokazy obróbki bursztynu

Trasa spacerowa po centrum Gdańska, którą można pokonać indywidualnie lub grupą, z przewodnikiem, po wcześniejszym umówieniu. W tym drugim przypadku możliwe jest również zaaranżowanie pokazów obróbki bursztynu w jednym z gdańskich warsztatów.

Spacer najlepiej rozpocząć na Długim Targu. Na początek warto udać się na Długie Pobrzeże, w ulicę Mariacką a tam do Muzeum Archeologicznego aby zapoznać się z pradziejami związków ludzi z bursztynem. Po zwiedzeniu wystawy warto przejść się ulicą Mariacką lub Długim Pobrzeżem i pooglądać sklepy z biżuterią, zlokalizowane w malowniczych przedprożach. Po przejściu obok Kościoła Najświętszej Marii Panny który też warto obejrzeć, udajemy się na Targ Węglowy do Wieży Więziennej, gdzie mieści się nowo otwarte Muzeum Bursztynu z niezwykle ciekawą wystawą.

Następnie należy skierować się w stronę Starego Miasta gdzie znajduje się Bazylika Świętej Brygidy, w której zobaczyć warto Bursztynowy Ołtarz i inne przedmioty liturgiczne, wykonane przez gdańskich bursztynników dla tej świątyni. Po jej nawiedzeniu można udać się (po wcześniejszym umówieniu) samochodem do jednego z warsztatów bursztynowych lub (także komunikacją publiczną) do Gdyni gdzie obejrzeć można Muzeum Inkluzji w Bursztynie.

Aby dopełnić wiedzy o bursztynie warto podjechać potem na Wyspę Sobieszewską lub na jedną z bursztynowych plaż Mierzei Wiślanej, aby samemu poszukać bursztynu, ale raczej nie da się tego wszystkiego zrealizować w czasie jednego dnia. Przed rozpoczęciem zwiedzania należy sprawdzić godziny i dni otwarcia muzeów, a ewentualne pokazy i przewodników umówić z wyprzedzeniem. W sezonie można też umówić się na prezentację i pokaz obróbki bursztynu w Twierdzy Wisłoujście.

Szlak Bursztynowy – trasa samochodowa

Szlak zaczyna się w Gdańsku. W mieście tym w ramach szlaku koniecznie należy zobaczyć Muzeum Bursztynu, Bursztynowy Ołtarz w kościele św. Brygidy, ulicę Mariacką i Długie Pobrzeże, oraz Muzeum Archeologiczne. Wszystkie te miejsca znajdują się w centrum miasta i najlepiej zwiedzać je pieszo, zostawiając samochód na parkingu na obrzeżach centrum miasta.

Po Gdańsku możemy udać się przez Wrzeszcz (Centrum Bursztynowe w DH Manhattan we Wrzeszczu), Sopot do Gdyni, gdzie przy Al. Piłsudskiego w nowym gmachu Uniwersytetu Gdańskiego obejrzeć możemy małe ale ciekawe Muzeum Inkluzji w Bursztynie. Blisko stąd na Bulwar Nadmorski i Kamienną Górę. Z Gdyni udajemy się obwodnicą trójmiejską do Straszyna, gdzie skręcamy w drogę na Starogard Gdański i w miejscowości Bąkowo dojeżdżamy do parkingu w bliskości rezerwatu „Bursztynowa Góra”. Tam zostawiamy samochód i spacerem zwiedzamy pozostałości dawnych odkrywkowych kopalni bursztynu, położone na wzgórzach na skraju lasu. Tak kiedyś wydobywano bursztyn.

Obejrzywszy dawną kopalnię kierujemy się z powrotem, jednak nie jedziemy do Gdańska ale na Pruszcze Gdański, skąd przez Trutnowy i Woławy dojeżdżamy do drogi krajowej nr 7. Tam możemy wybrać trasę przez Przejazdowo i Sobieszewo na Wyspę Sobieszewską (m.in. Bursztynowe Centrum), albo w prawo na Nowy Dwór Gdański. Za mostem w Kiezmarku możemy pojechać na Mikoszewo, Stegnę i Jantar lub pojechać przez Nowy Dwór Gdański aby w Malborku obejrzeć ekspozycję bursztynu w Muzeum Zamkowym, przy okazji zwiedzając największy zamek krzyżacki. Z Malborka udajemy się w podróż powrotną na Nowy Dwór Gdański i stamtąd na Mierzeję Wiślaną, aby samodzielnie spróbować poszukać bursztynu na plażach Mierzei Wiślanej. Stamtąd wracamy do Gdańska.

Przebieg szlaku w sąsiednich regionach

Szlak Bursztynowy historycznie przemierzał Europę z północy na Południe, od Morza Śródziemnego po Bałtyk. Poza Pomorzem wytyczone szlaki bursztynowe znaleźć możemy m.in. na wybrzeżu Litwy i pozostałych krajów bałtyckich po Sankt Petersburg na północy, a w Polsce w regionach: łódzkim, wielkopolskim, śląskim, dolnośląskim i małopolskim. Wzdłuż górnego biegu Wisły oznakowany jest również szlak rowerowy mający nazwę Szlaku Bursztynowego. Podobne inicjatywy istnieją też w krajach na południe od nas: Czechach, Słowacji,

na Węgrzech, w Austrii i we Włoszech. Szlak historycznie kończy się w dawnym rzymskim porcie Akwilei w północnej części Morza Adriatyckiego, ale również często określa się że przebiega do Wenecji.

Warsztaty i edukacja na szlaku

Zajęcia edukacyjne prowadzone są w muzeach (Muzeum Bursztynu i Muzeum Archeologicznym), natomiast pokazy, prelekcje i wykłady na temat bursztynu możliwe są po umówieniu w niektórych galeriach i warsztatach bursztynniczych. Poza Gdańskiem takie spotkania można odbywać m.in. w Słupsku i Stegnie w prywatnym Muzeum Bursztynu (w sezonie).

Muzeum Bursztynu w Gdańsku

Oddział Muzeum Historycznego Miasta Gdańska,
80-836 Gdańsk, Targ Węglowy 26
tel. +48 58 301 47 33
www.mhmg.gda.pl/bursztyn
e-mail: bursztyn@mhmg.gda.pl

Muzeum Archeologiczne w Gdańsku

80-958 Gdańsk, ul. Mariacka 25/26
tel. +48 58 322 21 00
www.archeologia.gda.pl

Muzeum Inkluzji w Bursztynie

Uniwersytet Gdański, Katedra Zoologii Bezkręgowców,
81-378 Gdynia, al. Marszałka Piłsudskiego 46
Tel. +48 58 660 16 30
www.muzeum.gda.pl
e-mail: esontag@sat.ocean.univ.gda.pl

Muzeum Zamkowe w Malborku

82-200 Malbork, ul. Starościńska 1,
tel: +48 55 647 08 00, fax: +48 55 647 08 03
www.zamek.malbork.pl,
e-mail: sekretariat@zamek.malbork.pl

Muzeum Bursztynu „Bursztynowa Komnata” w Stegnie

Stegna, ul. Gdańska 64
tel. + 48 55 247 42 09
www.bursztynowakomnata.com
e-mail: glodzic@neostrada.pl

Galeria Bursztynowa Nareyz Kalski

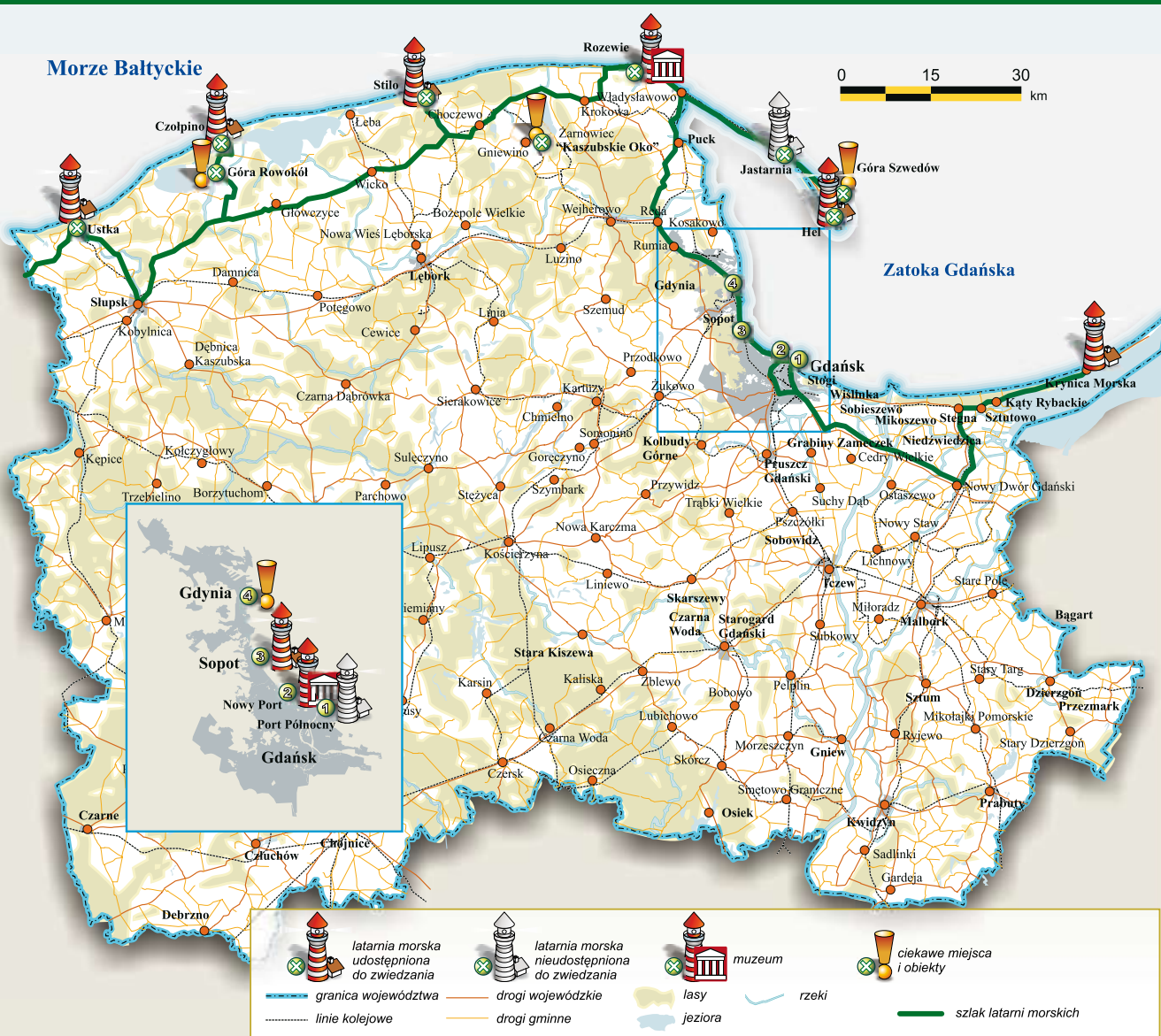
76-200 Słupsk, ul. Tuwima 9
tel. +48 59 842 73 33
http://free.of.pl/g/gb
e-mail: galeria_bursztynowa@poczta.onet.pl

Amber Manufacture Michel Lech Parzyszek

galeria: Długie Pobrzeże 4
tel. 58 301 78 64
manufaktura:
Rotmanka ul. Sosnowa 33 tel. 58 683 43 82
www.ambermanufacture.com.pl
e-mail: michel@ambermanufacture.com.pl

Szlakiem latarni morskich

Latarnie Morskie
Szlak turystyczny

Tło historyczne

Latarnie morskie towarzyszą ludziom od starożytności. Żeglowanie zawsze wiązało się z niebezpieczeństwem, a pierwsze szlaki żeglugowe na Morzu Śródziemnym prowadziły wzdłuż brzegów. Nie posiadano wówczas narzędzi nawigacyjnych i punktami orientacyjnymi były charakterystyczne punkty na wybrzeżach. Jednak nawigacja w trudnych warunkach atmosferycznych, przy słabej widoczności i w nocy wiązała się z ryzykiem wpadnięcia na skały lub mielizny. Dlatego zaczęto stosować światła nawigacyjne. Początkowo były to ogniska rozpalane na plażach, wzniesieniach i dachach wysokich budynków, następnie żurawie wzorowane na studziennych, na których ramieniu wieszano płonące ognisko. Pierwszą murowaną latarnię morską o której wiemy wzniesiono na wyspie Faros na wejściu do portu w Aleksandrii w Egipcie w latach 300-285 p. n. e. Uznano ją za jeden z cudów świata i stała się wzorcem do budowy podobnych obiektów na całym świecie. Przetrwała do XIV wieku, kiedy zniszczyły ją trzęsienie ziemi. Z upływem wieków ogniska i drewno zastąpił węgiel, oleje mineralne, gaz a współcześnie energia elektryczna zasilająca potężne żarówki.

W Polsce jest 15 latarni morskich, rozciągniętych wzdłuż całego wybrzeża, od Świnoujścia do Krynicy Morskiej. Większość z nich jest udostępniona do zwiedzania, znajduje się w pobliżu znanych kurortów, i w sezonie odwiedza je kilkanaście do ponad stu tysięcy turystów. Polskie latarnie są bardzo zróżnicowane pod względem architektonicznym, budowano je w różnych okresach historycznych, od XVI do XX wieku. Nie ma dwóch identycznych, część z nich znajduje się w miastach (Gdańsk, Świnoujście, Ustka, Kołobrzeg), a część w miejscach oddalonych od szlaków turystycznych (Stilo, Kikut). Większość z nich jednak można zwiedzać w okresie wakacyjnym, a po sezonie po umówieniu. Latarnie są własnością Skarbu Państwa i jako urządzenia nawigacyjne podlegają administracji urzędów morskich, które zleciły organizację ruchu turystycznego stowarzyszeniom miłośników latarni morskich. Jedną z latarni, w Gdańsku-Nowym Porcie, jest własnością prywatną a jej właściciel udostępnił ją turystom i z pasją opowiada o jej historii. Latarnie przyciągają całe rodziny i grupy szkolne, ale również turystów indywidualnych. Spore jest grono pasjonatów, miłośników morza i nautyki, którzy podróżują po wybrzeżu odwiedzając kolejne latarnie, kolekcjonując pieczątki i pamiątkowe odznaki.

Atrakcje na szlaku

Latarnie znajdują się w strefie wybrzeża Bałtyku. Kolejno od zachodu zwiedzać można w regionie pomorskim latarnie w: Ustce, Czołpinie, Stilo, Rozewiu, Helu, Sopocie (choć nie wszyscy uznają ją za latarnię), Gdańsku-Nowym Porcie i Krynicy Morskiej. Szczególnie interesująca jest latarnia w Rozewiu, z uwagi na jej znaczenie dla historii Polski i znajdujące się w pobliżu latarni ekspozycje muzealne. We wszystkich latarniach znajdują się małe ekspozycje, liczne fotografie i plansze dokumentujące historię latarni i latarnictwa.

Latarnie Morskie Wybrzeża

- **Ustka:** niewielka latarnia znajdująca się w pobliżu wejścia do portu w Ustce, na końcu promenady spacerowej. Obiekt został wybudowany w roku 1892 jako wieża przy budynku przeznaczonym na stację pilotową, z uwagi na bardzo dużą trudność żeglugi i wejścia do portu w Ustce przy niesprzyjającej pogodzie. Latarnia ma wysokość 22,3 metra i zasięg światła 18 mil morskich. Latarnia nie została zniszczona w czasie wojny i udostępniona jest do zwiedzania.
- **Czołpino:** latarnia zlokalizowana jest na wysokiej wydmy na terenie Słowińskiego Parku Narodowego pomiędzy Rowami a Łebą. Latarnię budowano w latach 1872-75. Z uwagi na niedostępność od strony lądu, materiały budowlane przywożono barkami i wyładowywano na plaży na specjalnie zbudowanym pomoście. Latarnia ma wysokość 25,2 m a dzięki położeniu na wydmy jej światło znajduje się na wysokości 75 m nad poziomem morza, a zasięg światła wynosi 12 mil morskich. Niedaleko latarni znajduje się Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach i wieża widokowa na górze Rowokół (119 m. n.p.m.), będącej w czasach przedchrześcijańskich miejscem kultu religijnego. Latarnia udostępniona jest do zwiedzania.
- **Stilo:** jedna z najmniej dostępnych i jednocześnie najpiękniejszych latarni morskich polskiego Wybrzeża. Funkcjonuje od 1906 roku. Wcześniej w tym miejscu znajdował się sygnał dźwiękowy, który zdemontowano i od 1950 roku stanowi fundament latarni w Jastarni. Znajduje się na zalesionej wydmy na wschód od Łeby, w pobliżu miejscowości Lubiatowo, w najmniej obleganej części wybrzeża. Latarnia ma wysokość 33,4 metra i zasięg światła 23,5 mil morskich. Wewnątrz znajduje się wystawa fotografii. Obiekt udostępniony jest do zwiedzania.
- **Rozewie:** latarnia morska o wielkim znaczeniu dla polskiej historii morskiej. Legenda głosi, że mieszkał w niej i tworzył „Wiatr od morza” Stefan Żeromski. Latarnia zbudowana została w 1822 roku, a podwyższona o kolejne kondygnacje została w latach 1910 i 1978. W latarni i sąsiednich budynkach mieści się ciekawa ekspozycja pokazująca m.in. modele wszystkich polskich latarni morskich. Obok latarni można zwiedzić zabytkową, wyremontowaną maszynownię oraz tradycyjną wędzarnię.
- **Hel:** latarnie morskie w tej miejscowości funkcjonowały od średniowiecza. W 1827 roku zbudowano wieżę latarni która istniała do września 1939 roku, kiedy została wysadzona przez obrońców Helu aby zlikwidować ten dobry punkt odniesienia dla artylerzystów pancernika „Schleswig-Holstein”, ostrzeliwującego półwysep. Obecna latarnia morska zbudowana została w 1942 roku. Ma wysokość 41,7 m, zasięg światła 18 mil morskich i jest udostępniona do zwiedzania.
- **Sopot:** Nie wszyscy wiedzą że w tym popularnym kurorcie również znajduje się latarnia morska. Jest to przebudowany komin Instytutu Balneologicznego na której znajduje się automatyczne światło nawigacyjne o zasięgu 17 mil morskich. Wieża o wysokości 30 metrów zbudowana została w latach 1903-4. Wstęp płatny, obok wejścia na molo.
- **Gdańsk-Nowy Port:** jedyna z latarni morskich polskiego Wybrzeża będąca w rękach prywatnych. Znajduje się w bezpośredniej bliskości terminalu promowego w Nowym Porcie. Obiekt kupił, wyremontował i udostępnił do zwiedzania w 2004 roku wielki miłośnik latarni, pan Stanisław Michalak. We wnętrzu latarni urządzone jest niewielkie ale bardzo ciekawe muzeum. Latarnia jest repliką latarni z Cleveland (Ohio, USA) zbud-

waną przez Gdańszczan w 1893 roku. Latarnia ma wysokość 31,3 metra i obecnie nie pełni funkcji nawigacyjnych. Z wieży doskonale widoczne jest Westerplatte, wieża starej latarni w Wisłoujściu oraz Nowy Port. Z latarni we wrześniu 1939 roku znajdowały się stanowiska ostrzału polskich placówek na Westerplatte. Polacy zniszczyli wówczas górną część latarni. Obecnie obiekt nie pełni funkcji nawigacyjnych, w przeszłości zasięg światła wynosił 17 mil morskich. Planowana jest rekonstrukcja znajdującej się na szczycie latarni tzw. kuli czasu, czyli kuli która punktualnie o godzinie 12.00 opuszczała się, pozwalając na regulowanie zegarków na statkach co było niezbędne do prawidłowej nawigacji.

■ **Krynica Morska:** latarnię morską w Krynicy Morskiej wybudowano w 1895 roku. Miała 19 metrów wysokości i ciekawą architekturę korespondującą z atmosferą kurortu Kahlberg, jak przed wojną nazywała się ta miejscowość. Z uwagi na położenie na wysokiej wydminie jej wysokość nad poziomem morza wynosiła aż 48 mil morskich. Latarnia uległa zniszczeniu w czasie działań wojennych i nową wieżę latarni o wysokości 27 metrów wybudowano w roku 1951. Jest ona obecnie udostępniona do zwiedzania, a jej zasięg światła wynosi 19,5 mili morskiej

Poza tymi, dostępnymi dla turystów, obiektami jest też kilka innych, których z różnych przyczyn zwiedzać nie można: latarnia w Jastarni, w Helu na Górze Szwedów, w Porcie Północnym w Gdańsku, w Twierdzy Wisłoujście (najstarsza polska latarnia morska) i replika latarni w Gdyni-Oksywiu.

■ **Gdańsk-Port Północny:** latarnia znajduje się przy parkingu i pętli autobusowej w Porcie Północnym. Jest użytkowana także przez kapitanat portu i w związku z tym nie jest udostępniona do zwiedzania. Latarnię wybudowano w 1984 roku, ma wysokość 61 m i zasięg światła 25 mil morskich.

■ **Twierdza Wisłoujście:** najstarsza, obecnie nieczynna, latarnia morska polskiego Wybrzeża. Jej początki sięgają średniowiecza i jej światło kierowało statki handlowe do ujścia Wisły, które kiedyś znajdowało się w tym miejscu a w kolejnych wiekach na skutek nanoszenia osadów rzecznych które utworzyły Westerplatte odsunęło się od Twierdzy. Latarnia stanowiła oś tej fortyfikacji, w kolejnych wiekach obudowana została pierścieniem kamienia i murem obronnym (tzw. Wieniec) a następnie czterema bastionami, fosami i umocnieniami zewnętrznymi. Obecnie w remoncie, nie jest udostępniona do zwiedzania.

■ **Oksywie:** na Oksywiu od 1887 roku znajdowała się niewielka latarnia morska. Miała jedynie 10,6 metra wysokości i zasięg światła 8 mil morskich. Znajdowała się na klifie

o wysokości 40 metrów. Swoją funkcję pełniła do momentu otwarcia portu w Gdyni w 1933 roku. Uległa zniszczeniu w czasie działań wojennych w 1939 roku. Obecnie w miejscu latarni zlokalizowano cmentarz Marynarki Wojennej. 1 października 2007 roku, w 120 rocznicę uruchomienia latarni, uroczyste odsłonięto pomnik będący repliką – miniaturą latarni w skali 1:5, o wysokości 2 metrów.

■ **Jastarnia:** latarnia znajduje się na wydminie nieco na uboczu od uczęszczanych szlaków, w pobliżu plaży. Jest jedną z mniejszych latarni morskich polskiego Wybrzeża. Pierwotnie konstrukcja latarni użytkowana była jako sygnalizator dźwiękowy w pobliżu latarni Stilo. Przeniesiona została do Jastarni w roku 1950. Ma wysokość 13,3 m i zasięg światła 15 mil morskich. Jest w pełni automatyczna. Z uwagi na małą powierzchnię nie jest udostępniona do zwiedzania. Przed II wojną światową w Jastarni znajdowała się inna latarnia morska, którą zastąpiła latarnia na Górze Szwedów a latarnia w Jastarni uległa zniszczeniu.

■ **Góra Szwedów:** latarnia ta zbudowana została w 1936 roku. Zastąpiła latarnię w Jastarni-Borze. Ma 17 metrów wysokości, jest budowlą stalową o konstrukcji ażurowej na betonowej podstawie. Była latarnią automatyczną, od roku 1990 wyłączona jest z eksploatacji i obecnie jest nieużytkowana.

Punkty widokowe

Warto odwiedzić jeden z punktów widokowych położonych w strefie nadmorskiej, jak wieża na Górze Rowokół w Smołdzinie i nowo oddana wieża widokowa Kaszubskie Oko w Gniewinie.

■ **Góra Rowokół:** Wzniesienie morenowe o wysokości 119 m n. p. m. dominujące nad całym Pobrzeżem Słowińskim. Znajduje się w miejscowości Smołdzino, w której znajdują się ciekawe zabytki i dużo kwater agroturystycznych, a w pobliżu Skansen Wsi Słowińskiej w Klukach. Wzniesienie jest zalesione i na szczyt prowadzi szlak turystyczny. Na szczycie znajduje się wysoka wieża widokowa, z której rozpościera się szeroka panorama jezior: Gardno i Łebsko oraz Morza Bałtyckiego i Pobrzeża Słowińskiego. Wieża czynna w sezonie, wejście płatne.

■ **Kompleks turystyczny „Kaszubskie Oko” w Gniewinie:** Oddana do użytku w roku 2006, wysoka na 44 metry wieża widokowa nad zbiornikiem zaporowym elektrowni szczytowo-pompowej w Żarnowcu. Dookoła wieży zlokalizowany jest kompleks turystyczny, w którym znajdują się: minigolf, restauracja, place zabaw. Z wieży rozpościera się szeroka panorama Ziemi Wejherowskiej i Puckiej, szczegól-

nie efektownie wygląda jezioro Żarnowieckie na tle pobliskiego morza. Czynne w sezonie codziennie, poza sezonem w weekendy, wejście płatne, grupy po umówieniu.

Muzea, zabytki militarne i ciekawostki przyrodnicze

W pobliżu latarni znajduje się też wiele ciekawych miejsc, muzeów i zabytków militarnych. Szczególnie godne uwagi są odnowione niedawno polskie i niemieckie fortyfikacje na Helu i w Jastarni, muzea: Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku i jego oddziały na Helu, Kątach Rybackich, statki-muzeum „Soldek”, „Dar Pomorza” o okręt ORP „Błyskawica”, Akwarium Morskie w Gdyni, Muzeum Miasta Gdyni i kilka innych prywatnych muzeów na wybrzeżu.

■ **Centralne Muzeum Morskie:** Spichlerze i Żuraw w Gdańsku to oddziały Centralnego Muzeum Morskiego w których na wielu wystawach stałych i czasowych prezentowany jest bogaty zbiór eksponatów związanych z morzem, od egzotycznych łodzi z Polinezji poprzez armaty i wyposażenie wydobyte z zatopionego w XVII wieku w czasie bitwy pod Oliwą szwedzkiego galeonu „Solen”, po inne znaleziska z wraków leżących na dnie Bałtyku oraz modele statków, obrazy marynistyczne itp. eksponaty związane z polską gospodarką morską. Wstęp płatny, dostać się można do spichlerzy promem płynącym po Motławie.

■ **„Soldek”:** zacumowany na Motławie przy spichlerzach Centralnego Muzeum Morskiego w Gdańsku rudowegłowiec „Soldek” jest pierwszym statkiem zbudowanym po wojnie w polskiej stoczni. Obecnie zamieniony w muzeum, przedstawia historię polskiej żeglugi i pokazuje jak wyglądała technika morska pół wieku temu. Statek można zwiedzać oddzielnie lub razem z pozostałymi wystawami Centralnego Muzeum Morskiego.

■ **Muzeum Zalewu Wiślanego w Kątach Rybackich** muzeum, filia Centralnego Muzeum Morskiego, zlokalizowane w pobliżu portu rybackiego w Kątach Rybackich, czynne sezonowo, prezentujące szturchnictwo i tradycyjne formy żeglugi oraz rybołówstwa na Zalewie Wiślanym. Muzeum czynne jest w okresie wakacyjnym (lipiec-sierpień).

■ **Muzeum Rybołówstwa w Helu** Muzeum znajdujące się w starym kościele ewangelickim w centrum Helu w pobliżu bulwaru prezentuje historię i tradycje rybołówstwa nad Bałtykiem. Liczne zgromadzone eksponaty, w tym stare łodzie rybackie, przedstawiają sposoby tradycyjnego poławiania ryb które było i jest nadal podstawowym źródłem utrzymania ludności tego obszaru.

■ **Jastarnia:** znajdują się tutaj trzy ciekawe ekspozycje związane z morzem i rybołówstwem:

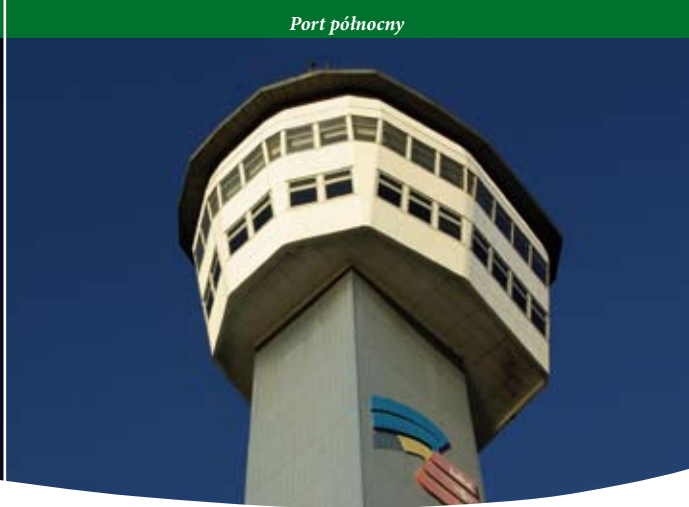
- **chata rybacka** zbudowana w 1881 roku z wykorzystaniem drewna z rozbitych okrętów. Na wyposażeniu chaty znajdują się sprzęty XIX wieczne, a najstarsze zgromadzone eksponaty rybackie pochodzą z XV wieku. W muzeum spotkać się można z tradycyjną gawędą ludową oczywiście w języku kaszubskim;
- w **prywatnym „Muzeum pod Strzechą”** znajduje się tradycyjny warsztat szkutniczy prowadzony od pokoleń przez kaszubską rodzinę, ponadto rekonstrukcję tradycyjnej izby rybackiej z początku XX wieku, sprzęty i narzędzia używane przed laty w kaszubskim gospodarstwie domowym przez mieszkańców Półwyspu;
- **Zbiory rybackie w bosmanacie w Jastarni:** bosman portu w Jastarni zgromadził i udostępnił zwiedzającym ciekawe zbiory prezentujące techniki i narzędzia tradycyjnego połowu ryb. Mieszkańcy Półwyspu Helskiego tradycyjnie od pokoleń zajmują się rybołówstwem, a pamiątki po nich oglądać można właśnie na tej wystawie.

■ **„Dar Pomorza”:** Zacumowany w Basenie Prezydenta przy Nabrzeżu Pomorskim w Gdyni zagłowiec muzealny z 1909 roku. Słynna „Biała Fregata” od lat 30. XX wieku do lat 70. XX pływająca po morzach i oceanach świata szkoląca kadry oficerów polskiej floty handlowej. Obecnie muzeum, które można zwiedzać i podpatrzeć jak kiedyś wyglądało życie i praca na morzu. Statek można zwiedzać, kasa i sklepik z pamiątkami marynistycznymi na miejscu.

■ **Muzeum Miasta Gdyni:** Przy Bulwarze Nadmorskim w Gdyni oddano do użytku gmach w którym znajdują się Muzeum Miasta Gdyni oraz Muzeum Marynarki Wojennej. Ten nowoczesny budynek jest pierwszym, zbudowanym od podstaw, muzeum w powojennej Polsce.

■ **Akwarium Gdyńskie:** Znajdujące się na końcu Mola Południowego Akwarium Gdyńskie to zmodernizowane w ostatnich latach oceanarium, które na licznych ekspozycjach przybliża życie w morzach i oceanach całego świata. Liczne niespotykane gatunki ryb i innych stworów morskich przyciągają tłumy zwiedzających, zwłaszcza w sezonie. Wstęp płatny.

■ **ORP „Błyskawica”:** Zacumowany w Basenie Prezydenta przy Nabrzeżu Pomorskim w Gdyni. Obok „Daru Pomorza” ORP „Błyskawica” jest zachowanym niszczycielem z okresu II wojny światowej. Ten nowoczesny, jak na tamte czasy, okręt przetrwał szczęśliwie wojnę służąc u boku Royal Navy. Po latach służby został zamieniony w muzeum i udostępnio-

ny do zwiedzania. Po okręcie oprowadzają marynarze ponieważ okręt nadal jest w gestii Marynarki Wojennej RP. Wstęp płatny, w sezonie duże kolejki czekających na wejście. Kasa na nabrzeżu w pobliżu okrętu.

■ Ciekawostką dla osób zainteresowanych przyrodą jest z pewnością **rezerwat „Ptasi Raj”** położony na Wyspie Sobieszewskiej. Chroni podmokłe tereny ujścia Wisły będące ostoją ptactwa wędrownego. W rezerwacie znajdują się dwie wieże widokowe z których podziwiać można wędrowne gatunki ptaków

Przykładowe trasy, wycieczki, oferty

Rowerem wzdłuż wybrzeża Bałtyku od Ustki po Hel

Trasa dla wytrwałych, długodystansowych rowerzystów. Przebiega przez urokliwe zakątki polskiego wybrzeża, o których istnieniu nie śniło się większości znających wyłącznie plaże i promenady spacerowe turystów spędzających nad morzem wakacje. Część trasy przebiega szlakiem rowerowym EuroVelo R10, oznakowanym w zachodniej części województwa. Teren raczej równinny, chociaż zdarzają się podjazdy. Niektóre odcinki trudne, piaszczyste. Z uwagi na duże obciążenie przez turystów i zwiększony ruch samochodowy w sezonie, a co za tym idzie mniejsze bezpieczeństwo i komfort jazdy, najlepszym okresem na taką wyprawę jest maj, czerwiec (długie dni!) i wrzesień. Wcześniej najlepiej upewnić się o możliwościach zwiedzania obiektów i latarni w tym okresie oraz zarezerwować sobie noclegi. Wybór miejsc noclegowych wszędzie jest duży, jedynie w okolicach latarni Stilo umiarkowany.

Trasa zaczyna się w Ustce, do której dojechać można pociągiem (przez Słupsk). Można też zacząć wyjazd w samym Słupsku, który ma doskonałe połączenia kolejowe z Gdańskiem i Szczecinem a duża część pociągów jest przystosowana do przewożenia rowerów. Ze Słupska do Ustki najlepiej dojechać omijając ruchliwą i niebezpieczną drogę nr 210. Z miasta należy wyjechać w kierunku Strzelina, następnie przez Strzelinko, Gałęzinowo, Charnowo, Wodnicę do Ustki. Odcinek ten ma około 30 kilometrów. W Ustce dogodne miejsce na zakwaterowanie i wyżywienie. Latarnia morska znajduje się na końcu promenady, po wschodniej, głównej stronie miasta, przy ujściu Słupi do morza.

Z Ustki należy wyruszyć w kierunku wschodnim na Przewłokę, Wytowno, Machowinko, Objazdę do Gąbina. Stamtąd przez Gardnę Wielką na Smołdzino, gdzie warto założyć bazę i zostać na dłużej aby zwiedzić okolicę. Również w samym Smołdzinie istnieje możliwość wjechania na Rowokół (119 m, wysokie podjazdy, lepiej udać się tam na piechotę) i zobaczyć rozległą panoramę z wieży widokowej. W okolicy znajduje się dużo atrakcji – elektrownia wodna w Smołdzinie, zabytkowy kościół, Muzeum Przyrodnicze w dyrekcji Parku Narodowego, Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach. Sama latarnia Czołpino znajduje się na obszarze Słowińskiego Parku Narodowego w pobliżu parkingu i wejścia na wydmy. Niestety prowadzą do niej strome schody i trudno tam dostać się rowerem Ze Smołdzina można powrócić do Słupska szlakami rowerowymi lub udać się w dalszą drogę. Taka trasa (Słupsk – Ustka – Rowy – Smołdzino – Słupsk) zajmie ze zwiedzaniem i powrotem do Słupska około trzy-cztery dni. W sezonie i długie weekendy lepiej poszukać i zarezerwować nocleg z wyprzedzeniem.

Dalsza trasa na wschód ze Smołdzina i Kluk prowadzi przez bardzo mało znane i dostępne tereny Słowińskiego Parku Narodowego i jego otuliny, przez wsie Izbica, Gać, Żarnowska w stronę Łeby. W mieście lub jego okolicach można znaleźć nocleg – wiele kempingów, pól namiotowych, pensjonatów. Warto udać się na wycieczkę na ruchome wydmy i wyrzutnie rakiet od strony Rąbki. Jeden intensywny dzień wystarczy na pokonanie tego odcinka. Zamiast do Łeby udać się można na Lębork i tam zakończyć podróż.

Wybierając dalszą jazdę, z Łeby kierujemy się na Nowe Sarbsk, Ulinię, Dymnicę w kierunku latarni Stilo. Ta latarnia położona jest najbardziej na uboczu ze wszystkich pomorskich latarni, jest jednocześnie jedną z najładniejszych. W pobliżu również ciekawy rezerwat cisów i pałac w Sasinie. W okolicy Lubiatowa można znaleźć nocleg. Ta okolica jest jedną z najrzadziej odwiedzanych na całym polskim wybrzeżu. Szlak prowadzi lasami w stronę Białogóry i Dębek, gdzie można również znaleźć nocleg i gastronomię (w sezonie rezerwacja!!!). Dalej można zobaczyć jedną z największych na Pomorzu rezydencji magnackich jaką jest pałac rodziny von Kroekow w Krokowej. Stąd można udać się na południe, po drodze odwiedzając wieżę widokową w Gniewinie (widok na jezioro Żarnowieckie) i skansen w Nadolu. Następnie na południowy-wschód dotrzemy do Wejherowa, gdzie też można zakończyć podróż.

Podróżując z Krokowej dalej na wschód dotrzemy do kolejnej latarni w Rozewiu. Jest to obiekt o wielkim znaczeniu dla pol-

skiej historii morskiej. Stamtąd kierujemy się do Władysławowa a następnie ścieżkami rowerowymi na Hel lub (uczęszczanymi w sezonie) drogami na Puck i Gdynię.

Jadąc na Hel można po drodze zobaczyć latarnie w Jastarni i na Górze Szwedów, zwiedzić fortyfikacje polskie w Jastarni i na Helu oraz niemieckie przed wjazdem do miasta. Z Helu najlepiej wrócić pociągiem lub statkiem do Trójmiasta (tramwaje wodne kursują w sezonie), a w samym mieście poza latarnią, warto udać się do fokarium i Muzeum Rybołówstwa.

Cała trasa zajmie przeciętnemu rowerzyście cztery – siedem dni, w zależności od liczby zwiedzanych atrakcji, wybranej trasy i zaplanowanej dziennej dawki kilometrów. Długość przejazdów to ok. 150-200 km, z tym że trzeba się liczyć z piaszczystymi odcinkami gdzie jazda jest mocno utrudniona. Po drodze zwiedzić można wiele atrakcji turystycznych oraz malowniczych zakątków województwa.

Wycieczka samochodowa Szlakiem Latarni Morskich.

Trasa samochodowa wzdłuż wybrzeża pozwalająca na obejrzenie w dość krótkim czasie wszystkie latarnie polskiego wybrzeża. Najlepiej podróżować poza lipcem i sierpniem (maj-czerwiec, wrzesień) kiedy na drogach jest mniej samochodów i łatwiej zaparkować, ceny też są niższe. Szlak pozwala poznać polskie wybrzeże i jego najciekawsze miejsca. Cała trasa przebiega od Szczecina do Gdańska. Na szlaku znajdują się wszystkie latarnie morskie polskiego wybrzeża. Pomorska część szlaku przebiega od Ustki po Gdańsk. Kolejno na trasie znajdują się: Ustka, Słupsk (droga 210), następnie na Rowy, w miejscowości Objazda skręcamy na Smołdzino, gdzie należy odjechać na północ do latarni w Czołpinie. Stamtąd z powrotem na drogę 213 do Wicka, potem należy skręcić na Sasino i odjechać do Stilo. Stamtąd z powrotem na drogę 213, przez Choczewo i Krokową do Rozewia. Następnie przez Władysławowo na Hel. Po drodze zatrzymać się można przy latarniach w Jastarni, Górze Szwedów i na Helu. Z Helu należy wrócić do Władysławowa, gdzie skręcamy na Puck i Gdynię. Tam warto pojechać na Oksywie i zobaczyć oddaną w październiku 2007 roku replikę nieistniejącej latarni morskiej. Kierując się na centrum miasta, przez Sopot przejechać można do Brzeźna, stamtąd do Nowego Portu. Z Nowego Portu promem (o ile pływa) lub przez centrum Gdańska dojechać można na Westerplatte, w którego okolicach znajdują się dwie nieudostępnione do zwiedzania latarnie: najstarsza w Wiślujściu i najnowsza w Porcie Północnym. Z Westerplatte trasą na Warszawę udajemy się przez Nowy Dwór lub Drewnicę i Żuławki (za mostem w Kieźmarku)

do ostatniej latarni polskiego wybrzeża jaką jest latarnia w Krynicy Morskiej.

Cała trasa ze Słupska do Gdańska (z wizytą w Krynicy Morskiej) ma długość ok. 500 kilometrów. Aby spokojnie zwiedzić całą trasę i miejscowości na niej położone należy poświęcić minimum 7 dni na całą wycieczkę, kolejno nocując (przy wyjeździe z Gdańska) w Ustce, Smołdzinie, 2 noclegi na Półwyspie Helskim, 1-2 noclegi w Trójmieście.

Ograniczając się jedynie do latarni morskich (tylko dla pasjonatów!) wyjazd można zrealizować w trzy dni. Na pierwszy dzień trzeba założyć dojazd z Gdańska do Ustki, latarnię w Ustce i Czołpinie i nocleg w okolicach Smołdzina. W drugim dniu można odwiedzić latarnie w Stilo, Rozewiu i Półwyspie Helskim. Trzeci dzień poświęcić należy na latarnie Trójmiasta i Krynicę Morską. Ale wówczas zobaczy się jedynie niewielką część regionu i jego atrakcji.

Orientacja na szlaku

Latarnie morskie widać z daleka, w dzień i w nocy. Znajdują się na wydmach i wzniesieniach lub w miastach. Do wszystkich prowadzą szlaki spacerowe lub drogi. Najlepiej przemieszczać się samochodem wzdłuż wybrzeża drogą wojewódzką nr 213 ze Słupska do Pucka. Z niej najbliższe do większości latarni morskich. Dojazd do latarni jest zwykle dobrze oznaczony.

Warsztaty i edukacja na szlaku

Wszystkie udostępnione do zwiedzania latarnie morskie (Ustka, Czołpino, Stilo, Rozewie, Hel, Krynica Morska, Gdańsk-Nowy Port) posiadają tablice informacyjne i liczne fotografie i ilustracje dokumentujące latarnictwo i jego historię. W Rozewiu znajduje się również małe muzeum, natomiast w Centralnym Muzeum Morskim prowadzone są lekcje i zajęcia dla młodzieży na tematy związane z morzem.

Szlakiem zabytków hydrotechniki

Zabytki Hydrotechniki
Szlak turystyczny

Tło historyczne

Ludzie od czasów najdawniejszych wykorzystywali wodę do swoich celów. Pierwsze cywilizacje powstawały nad rzekami i jeziorami. Woda była niezbędna dla rolnictwa i nawadniania pól uprawnych. Również mieszkańcy miast potrzebowali czystej wody do picia i użytku domowego. Dlatego już w starożytności budowano kanały i tamy w celu nawadniania obszarów rolniczych i komunikacji, akwedukty do jej doprowadzania do miast. Z upływem czasu i rozwojem cywilizacji ludzie nauczyli się wykorzystywać wodę jako źródło napędu urządzeń takich jak młyny czy kuźnie, co przyspieszyło rozwój cywilizacyjny. Współcześnie woda jest jednym z najbardziej potrzebnych surowców naturalnych, a czysta woda jest cennym zasobem o który trzeba dbać. Elektrownie wodne od XIX wieku stanowią tanie i ekologiczne źródło pozyskania energii elektrycznej. Na Pomorzu pierwsze budowle hydrotechniczne powstały wraz z pojawieniem się na tych ziemiach Zakonu Krzyżackiego w XIII wieku. Krzyżacy wynieśli z Ziemi Świętej umiejętności gospodarzenia wodą i zbudowali imponujące dzieła hydrotechniczne, które zachowały się do czasów dzisiejszych. Przykładem mogą być tu Wielkie Młyny i Kanał Raduni w Gdańsku, czy największa budowla hydrotechniczna Zakonu – obecny Kanał Juranda, który z odległości ponad 40 kilometrów doprowadzał czystą wodę do miasta i zamku w Malborku. Te swoiste pomniki techniki zachowały się do czasów dzisiejszych. Duży kompleks młynów i innych urządzeń zbudowali na Potoku Oliwskim cystersi osiadli w Oliwie. Najciekawszy z nich, zachowana do dziś na potoku Kuźnia Wodna, obrazuje jak sprytnie wykorzystywano już kilkaset lat temu energię wody. W późniejszych wiekach gdańszczanie wzniesli takie budowle jak Kamienna Śluza w Gdańsku czy śluza w Białe Górze regulującej podział wód Wisły i Nogatu. Wielkim pomnikiem inżynierii są Żuławy Wiślane. Pierwotnie bagnisty, nienadający się do zamieszkania obszar ujścia Wisły, zamieniony został w żyzne tereny uprawne przez pochodzących z dzisiejszych terenów Holandii uchodźców religijnych, zwanych menonitami. Pozostały po nich do dziś poldery, groble, pojedyncze wiatraki osuszające poldery, jak również emmentarze i domy podcieniowe. Na terenie Żuław zachowały się również późniejsze, często działające do dziś urządzenia hydrotechniczne jak np. stacje pomp. Najwięcej urządzeń hydrotechnicznych na ziemiach Pomorza powstało w XIX wieku, wraz z postępem cywilizacyjnych. By-

stre rzeki Pomorza, jak Szupia, Radunia, Łupawa czy Wieprza stały się źródłem energii elektrycznej. Zbudowano w celu nawadniania suchych obszarów Borów Tucholskich kanały na Brdzie i Wdzie, gdzie w miejscowości Fojutowo zachował się do dziś ciekawy i unikalny akwedukt. Zbudowano wreszcie szereg śluz i innych urządzeń hydrotechnicznych, dzięki którym usprawniono żeglugę śródlądową i zabezpieczono dolinę Wisły przed powodzią, zmieniając również jej bieg. Ewenementem na skalę światową jest zbudowany w bliskości Pomorza Kanał Elbląsko-Ostródzki, gdzie z uwagi na duże wysokości po drodze statki zamiast śluzami przenoszone są specjalnymi wózkami napędzanymi wodą. Jest to jedyna na świecie okazja aby statkiem pojechać po lądzie. Wszystkie te atrakcje turystyczne rozrzucone są na terenie całego Pomorza. Często nie są łatwo dostępne, zapomniane, stanowią ciekawy temat wycieczki lub ich obejrzenie stanowić może uzupełnienie pobytu w danej części Pomorza.

Atrakcje na szlaku

W skład szlaku wchodzi cały szereg zróżnicowanych do funkcji i historii obiektów które łączy wspólny cel, jakim jest ujarznienie wody i wykorzystanie jej siły dla potrzeb człowieka. W skład szlaku wchodzi następujące grupy obiektów:

Elektrownie wodne na rzece Raduni:

Radunia mająca swoje źródła w okolicach jeziora Raduńskiego jest dopływem Motławy. Zwana jest „najbardziej pracowitą z rzek Pomorza”. Ma długość jedynie 105 kilometrów, a spadek od źródeł do ujścia wynosi 162 metry. Z tego na potrzeby energetyki wykorzystywane jest aż 107 metrów. Na krótkim jej przebiegu zbudowano w XIX i XX wieku aż osiem elektrowni: w Rutkach, Łąpinie, Bielkowie, Straszynie, Przędziszynie, Kuźnicach, Juszkowie i Pruszezu Gdańskim. Tworzą one system kaskadowy co oznacza że większość z nich pracować musi jednocześnie. Spośród ośmiu elektrowni zwiedzać można te większe jedynie te położone w górnym biegu rzeki: Rutki, Łąpino, Bielkovo i Straszyn. W tej ostatniej elektrowni urządzono małą ekspozycję fotograficzną pokazującą urodę elektrowni wodnych.

- **Rutki:** Najwyżej położona elektrownia wodna na Raduni, uruchomiona w 1910 roku. Nie zniszczona w czasie wojny, w odróżnieniu od pozostałych elektrowni na Raduni nie wchodzi w system kaskady i może pracować samodzielnie. Posiada moc 448 KW i jest udostępniona do zwiedzania. W pobliżu odbudowany przedwojenny most na nieczynnej obecnie linii kolejowej, użytkowany przez miłośników wspinaczki skałkowej którzy na jego filarach wytyczyli trasy wspinaczkowe.
- **Łąpino:** Elektrownia zbudowana w 1927 roku na Raduni, bardzo zniszczona w czasie wojny ale uruchomiona ponownie w 1945 roku. Posiada moc 2294 KW i jest udostępniona do zwiedzania
- **Bielkovo:** Elektrownia zbudowana na Raduni w 1925 roku. Stanowi element całego skomplikowanego systemu hydrotechnicznego doprowadzającego wodę do elektrowni, w skład którego wchodzi m.in. jaz, sztuczny zbiornik o powierzchni 54 ha, kanały i rurociągi dające spiętrzenie 44,5 m i moc produkcyjną 7200 KW. Elektrownia udostępniona jest do zwiedzania i stanowi bardzo ciekawy przykład złożonego

systemu hydrotechnicznego dającego wyjątkową jak na warunki pomorskie moc tej elektrowni.

- **Straszyn:** Elektrownia zbudowana na Raduni w 1910 roku jako pierwsza na tej rzece. Powstały w wyniku budowy zapory zbiornik zabezpieczał Gdańsk i Żuławy przed wylawami Raduni. Od 1983 zbiornik tej – Jezioro Goszyńskie (Straszyńskie), stanowi ujęcie wody pitnej dla Gdańska i nie jest udostępniony turystycznie. Elektrownia wodna ma moc 2411 KW i jest udostępniona do zwiedzania, znajduje się w niej również stała wystawa fotograficzna „Nieznane piękno elektrowni wodnych”. Dobre miejsce do rozpoczęcia spływów kajakowych dolną Radunią

Elektrownie wodne rzek: Słupi, Łupawy i Wieprzy

Na rzekach Słupi, Łupawie, Wieprzy w XIX wieku wybudowano ponad 100 siłowni, które napędzały młyny tartaki i wytwórnie papieru. Były to systemy hydroenergetyczne o unikalnych rozwiązaniach urbanistycznych i technicznych w skali Europy. Mimo sędziwego wieku na rzekach pracuje 16 elektrowni tworząc atrakcyjny produkt markowy dla turystów „Szlak najstarszych elektrowni wodnych w Europie w parku Krajobrazowym Dolina Słupi.” Do zwiedzania udostępnione jest dziewięć z najstarszą licząc 110 lat elektrownią Struga koło Bytowa. Elektrownie można zwiedzać pieszo, rowerem lub kajakiem. Na szlaku elektrowni w dorzeczu Słupi znajduje się pięć elektrowni: Skarszów Dolny, Krzynia, Strzegomino, Gałąźnia Mała i Struga. Wszystkie są udostępnione do zwiedzania, a najciekawsza z nich jest elektrownia Gałąźnia Mała, gdzie znajduje się sala wystawiennicza prezentująca historię elektrowni wodnych, centrum informacyjne, a w przyszłości również pokoje noclegowe.

- **Na szlaku elektrowni w dorzeczu Słupi** znajduje się pięć elektrowni: Skarszów Dolny, Krzynia, Strzegomino, Gałąźnia Mała i Struga. Wszystkie są udostępnione do zwiedzania, a najciekawsza z nich jest elektrownia Gałąźnia Mała, gdzie znajduje się sala wystawiennicza prezentująca historię elektrowni wodnych, centrum informacyjne, a w przyszłości również pokoje noclegowe.
- **Skarszów Dolny:** Elektrownia Wodna Skarszów Dolny położona jest na rzece Skotawie, dopływie Słupi. Służyła pierwotnie jako siłownia wodna, napędzająca urządzenia fabryki wyrobów żelaznych (od 1850 roku) a od 1872 roku papierni – czyli zakładu produkującego papier. Po pożarze w 1894 roku, który zniszczył fabrykę, wybudowano elektrownię wodną o obecnej mocy 160 KW. Elektrownia udostępniona jest do zwiedzania.

- **Krzynia:** Elektrownia Wodna Krzynia jest najniższym stopniem wodnym na Słupi. Wybudowano ją w latach 1925-26, tworząc zbiornik o powierzchni 78 ha – ulubione miejsce wypoczynku mieszkańców Słupska. Moc elektrowni wynosi 860 KW. Elektrownia udostępniona jest do zwiedzania.

- **Strzegomino:** Elektrownia Wodna Strzegomino zbudowana została na Słupi w latach 1922-24. W 1945 roku uszkodzona, ponownie uruchomiona została w roku 1948. Moc elektrowni to 2400 KW, a powyżej wody Słupi utworzyły malowniczy zbiornik wodny. Elektrownia udostępniona jest do zwiedzania.

- **Struga:** Elektrownia wodna Struga wybudowana w 1896 roku, jest najstarszą czynną elektrownią wodną w Europie z pracującą turbiną Francisa. Wiekowa jest również marmurowa tablica nastawcza z dwiema żarówkami firmy Osram z węglowymi włóknami. Prawdopodobnie są to najstarsze świecące żarówki na świecie. Początkowo elektrownia, pełniła rolę młyna, później siłowni napędzającej tartak i papiernię. Od roku 1920 wytwarza energię elektryczną i posiada moc 250 KW, udostępniona jest do zwiedzania.

- **Gałąźnia Mała:** Elektrownię wodną Gałąźnia Mała zaczęto budować w latach 1912-1914. W 1920 wykonano drugi etap budowy – zapórę ziemną. Wówczas była największa w tej części Europy, a zastosowane przy jej budowie rozwiązania techniczne były jednymi z najnowocześniejszych. Prąd wytwarzany w tej elektrowni przesyłany był do centrali w Szczecinie. Wodę do elektrowni doprowadza system kanałów, podziemnych sztolni i rurociągów ciągnący się 16 kilometrów wzdłuż rzek Słupi i Bytowej, a zainstalowane w latach 1913-24 urządzenia pracują do dziś. Moc elektrowni to 3500 KW, a spad elektrowni 38,5 m. Elektrownia udostępniona jest do zwiedzania.

- **Na szlaku elektrowni w dorzeczu Wieprzy** znajdują się cztery elektrownie; w Kępicach, Kępce, Ciecholubiu i Biesowicach. Tylko jedna w Biesowicach jest udostępniona do zwiedzania.

Elektrownia wodna **Biesowice** jest zlokalizowana na 80 kilometrów rzeki Wieprzy i jest najstarszą elektrownią na tej rzece, zbudowaną w 1905 roku. W 1907 roku w wyniku powodzi została zniszczona. Po odbudowie w 1908 roku produkowała prąd do roku 1945. Ponowne uruchomienia nastąpiło w 1954 roku, posiada moc 503 KW, udostępniona jest do zwiedzania.

Część elektrowni jest nieudostępniona do zwiedzania na innych rzekach Wdzie i Brdzie oraz mniejszych rzekach. Większość rzek stanowi atrakcyjne trasy kajakowe, o zróżnicowanym stopniu trudności. Brda i Wda to rzeki doskonale

do zdobywania doświadczenia w turystyce kajakowej, rzeki Słupia, Łupawa czy Wieprza są trudniejsze i powinny być eksplorowane przez doświadczonych kajakarzy, a niektóre odcinki przełomowe Raduni stanowią wyzwanie porównywalne z rzekami górskimi i dostępne jedynie dla najsprawniejszych kajakarzy. Kolejną atrakcją tych rzek jest to, są zasobne w wiele gatunków ryb, w tym w ryby łososiowate.

- **W dorzeczu Łupawy** znajduje się sześć kolejnych elektrowni, z których trzy, w Smołdzinie, Żelkowie i w Poganiach (przy drodze krajowej nr 6) są udostępnione do zwiedzania.

- **Smoldzino:** Elektrownia zbudowana w 1913 roku w centrum Smołdzina, tuż przed ujściem Łupawy do jeziora Gardno. Znajduje się na nizinie, dlatego odcinek rzeki powyżej elektrowni zabezpieczony jest wałami przeciwpowodziowymi. Moc elektrowni wynosi 220 KW i jest ona udostępniona do zwiedzania.

- **Żelkowo:** Elektrownia uruchomiona w 1906 roku na rzece Łupawie. Jest jedną z najstarszych elektrowni na Pomorzu. Po zdemontowaniu urządzeń w 1945 roku przez Armię Czerwoną, co spotkało większość elektrowni na Pomorzu, uruchomiona ponownie w latach 1950-54, posiada moc 340 KW. Elektrownia udostępniona jest do zwiedzania.

- **Poganiec:** Elektrownia znajduje się na Łupawie w bezpośredniej bliskości drogi krajowej nr 6. Pierwotnie zbudowana jako młyn wodny w 1938 roku, funkcję elektrowni pełni dopiero od 1980 roku. Moc elektrowni wynosi 50 KW. Elektrownia udostępniona jest do zwiedzania, a w pobliżu znajduje się restauracja „Nostalgia”.

Ponadto nieudostępnione do zwiedzania elektrownie wodne znajdują się również na innych rzekach Pomorza: Wierzyce (cztery, lecz nieudostępnione), Wdzie i Brdzie oraz mniejszych rzekach. Większość z tych rzek stanowi atrakcyjne trasy kajakowe, o zróżnicowanym stopniu trudności. Brda i Wda to rzeki doskonale do zdobywania doświadczenia w turystyce kajakowej, rzeki Pomorza Środkowego – Słupia, Łupawa czy Wieprza są trudniejsze i powinny być eksplorowane przez doświadczonych kajakarzy, a niektóre odcinki przełomowe Raduni stanowią wyzwanie porównywalne z rzekami górskimi i dostępne jedynie dla najsprawniejszych kajakarzy.

Zabytki hydrotechniczne Gdańska i Oliwy:

- **Kanał Raduni:** Kanał zbudowany w połowie XIV wieku roku przez Krzyżaków, doprowadzał wodę pitną do miasta i zamku krzyżackiego, napędzając również mechanizmy Wielkiego Młyna i wielu młynów, kuźni i innych zakładów. Wzdłuż jego biegu

rozwinęły się obecne dzielnice Gdańska: Orunia, Stare Szkoty, Święty Wojciech. Rozpoczyna się w Pruszczu Gdańskim i niesie część wód Raduni. Ma długość 13,5 km. Wzdłuż prawie całego przebiegu prowadzi droga krajowa nr 1, część wałów wzdłuż Kanału jest wysadzana kasztanami i dogodna do spaceru pieszego i rowerowego. Wzdłuż południowej części Kanału prowadzi Szlak Bursztynowy, a w miejscu jego rozwidlenia powstanie rekonstrukcja faktorii bursztynowej i park kulturowy.

- **Kamienna Śluza i Optyw Motławy:** Śluza stanowi element fortyfikacji miasta Gdańska i położona jest w ciągu rzeki Motławy, wprowadzając jej wody do centrum Gdańska. Wybudowano ją w XVI – XVII wieku. Składała się ze śluzy z czterema wrotami, młyna i kanału młyńskiego. Pozwalała na żeglugę oraz piętrzenie wody w fosach wchodzących w skład fortyfikacji miasta. Ponadto zabezpieczała Żuławy przed powodzią w wyniku spiętrzenia sztormowego Motławy oraz Gdańsk w przypadku powodzi z Żuław. Przebudowana i częściowo zniszczona, częściowo wyremontowana w latach 90. tych, zachowała się do dzisiaj i pełni swoją funkcję.

- **Wielki i Mały Młyn:** Znajdujący się w centrum Gdańska na Kanale Raduni, zbudowany przez Krzyżaków, kompleks techniczny. Wielki Młyn posiadał 18 kół młyńskich i miał zboże, ponadto posiadał piec do wypieku chleba. Mały Młyn służył jako magazyn. Obecnie w Wielkim Młynie znajduje się dom towarowy.

- **Zabytkowa Kuźnia na Potoku Oliwskim:** Kuźnia Wodna jest najciekawszym zabytkiem techniki w dolinie Potoku Oliwskiego. Potok ten wykorzystywany był przez cystersów z Klasztoru w Oliwie do napędzania licznych młynów i innych urządzeń. Znajduje się na nim wiele stawów młyńskich. Kuźnia Wodna to obecnie oddział Muzeum Techniki w Warszawie, znajduje się w nim ekspozycja działających urządzeń technicznych wykorzystujących wodę jako napęd, jak młot do kucia żelaza i nożyce do cięcia blachy. Do dziś na potoku funkcjonują młyny i stawy młyńskie

- **Przekop Wisły:** Nowe ujście Wisły o długości 7 km wybudowane wielkim nakładem finansowym w latach 1890-95 wzdłuż starego koryta Wisły – Przemysław. Kanał ma szerokość od 250 do 400 metrów i otoczony jest wałami o wysokości do 10 metrów. Po wybudowaniu odprowadza większość wód wiślanych, ponieważ śluzy w Przegalinie, Białej Górze i Gdańskiej Głowie zamykają pozostałe ujścia Wisły (Martwa Wisła, wcześniej zwana Leniwką, Nogat i Szkarpa). Wybudowanie Przekopu ograniczyło zagrożenie powodziowe na Żuławach.

■ **Śluza Przegalina:** Śluza znajduje się w miejscu rozdzielenia wód głównego ciągu Wisły i Martwej Wisły, wybudowano w 1985 roku w ramach regulacji ujścia Wisły. W skład kompleksu wchodzi dwie śluzy, z których jedna, wybudowana w latach 1975-81 jest użytkowana. W pobliżu śluzy znajduje się kilka zabytkowych budynków i port dla holowników, barek i łodołamaczy wiślanych. Śluza umożliwia żeglugę na Martwej Wiśle i chroni przed powodzią Żuławy Gdańskie.

Zabytki Żuław Wiślanych i Powiśla:

Cały obszar Żuław został wydarty wodzie i stanowi swoisty przegląd różnych urządzeń i technik odwadniania stosowanych od średniowiecza do czasów obecnych. Nie oszczędzały go powodzie i wojny, przez co do czasów dzisiejszych zachowała się niewielka część urządzeń służących ujarzmianiu żywiołu wody. W pobliżu Żuław, na Powiślu, znajduje się również cały szereg zabytków hydrotechniki pochodzących z czasów krzyżackich i późniejszych. Niedaleko, za Elblągiem w stronę Ostródy znajduje się również jeden z najciekawszych zabytków techniki w Polsce jakim jest Kanał Elbląsko-Ostródzki. Przedstawiając ciekawostki hydrotechniczne tego obszaru, wskazać można między innymi na:

- **Śluza Gdańska Głowa:** wybudowana na Szkarprawie w 1895 roku w ramach regulacji ujścia Wisły. Pozwala na żeglugę Szkarpawą oraz chroni Żuławy przed powodzią. Wyremontowana w latach 90. tych, nieudostępniona do zwiedzania, można oglądać konstrukcję z zewnątrz.
- **Przepompownia w Chłodniewie** (Rybina): zespół urządzeń hydrotechnicznych zbudowanych w latach 1929-30. Wyposażenie stanowią oryginalne, przedwojenne pompy i inne urządzenia zabezpieczające przed nadmiarem wody Żuławy. Ciekawa jest też architektura samej przepompowni.
- **Zwodzone i obracane, zabytkowe mosty żuławskie:** w miejscowości Rybina zbiegają się rzeki: Szkarpawa, Święta (zwana też Tuga), Wisła Królewiecka i Linawa, tworząc węzeł wodny. Na rzekach tych pobudowano dwa zwodzone mosty drogowe i jeden obracany most kolejowy na linii wąskotorowej, zaś w Nowym Dworze Gdańskim na rzece Tudze (Świętek) znajduje się zwodzony most, zbudowany przed II wojną św.
- **Śluza Biała Góra:** zespół budowli hydrotechnicznych budowanych od XVI wieku w celu rozdziału wód Wisły i Nogatu, który do tego wieku był głównym nurtem Wisły. Podział ten był zawsze źródłem konfliktów pomiędzy Gdańskiem a Elblągiem. Urządzenia, zniszczone w czasie wojen szwedzkich, odbudowano w XIX wieku przenosząc rozgałęzienie

rzek 4km w dół, do miejscowości Piekło. System rozbudowywano w początkach XX wieku. Tworzą go śluzy i jazy oraz wrota przeciwpowodziowe pomiędzy doliną Wisły a Nogatu oraz śluza na wpadającej do Nogatu rzece Liwie. Reguluje on poziom wody w Nogacie i umożliwia żeglugę. Z obiektu rozciąga się rozległa panorama Doliny Wisły, wewnątrz obiektu nie jest możliwe do zwiedzania, można oglądać konstrukcję z zewnątrz.

- **Śluzy na Nogacie:** Szonowo, Rakowiec, Michałowo, wybudowane przed I wojną światową w celu usprawnienia żeglugi na Nogacie, typowe dla XIX/XX wiecznych obiektów hydrotechnicznych budowanych licznie w tym czasie na obszarze państwa pruskiego.
- **Mosty tezewskie:** dwa mosty zbudowane w XIX wieku, drogowy i kolejowy, będące w okresie budowy jednymi z najdłuższych w Europie. Starszy z mostów, drogowy, którego budowa rozpoczęła się w 1851 roku, pierwotnie miał 837 m długości, dziesięć wież i bramy wjazdowe. Obok zbudowano w latach 1888-91 most kolejowy. Po wojnie zachowała się oryginalna część mostu drogowego oraz cztery wieże, reszta uległa zniszczeniu lub przebudowie. Mostem drogowym można przejechać na drugi brzeg Wisły, rozciąga się z niego panorama doliny rzeki i miasta Tezewa.
- **Prabuty:** zabytkowe XVIII wieczne wodociągi: znajdujący się w podziemiach rynku, udostępniony (po umówieniu) do zwiedzania element kompleksu kanałów zbudowanych w 1730 roku.
- **Kanał Elbląsko-Ostródzki:** obiekt hydrotechniczny o randze i renomie światowej, położony w województwie warmińsko-mazurskim. Obok Gdańska i zamku w Malborku jest jedną z największych atrakcji turystycznych Północnej Polski. Organizowane na nim są rejsy statkiem z Elbląga do Małdyt i Ostródy oraz wycieczki w celu oglądania pochylni.

Zabytki hydrotechniki Borów Tucholskich:

Na tym rozległym, porośniętym sosnowymi terenie znajduje się wiele ciekawych obiektów służących zapręczeniu wody w służbę człowieka. Przykładami takich zachowanych do dziś zabytków są:

- **Wielki Kanał Brdy:** Zbudowany w XIX wieku kanał służący nawadnianiu wykarczowanych obszarów Borów Tucholskich w okolicach Czerska. Ma długość 21 km i rozpoczyna się w miejscowości Myłof (Zapora). Nadaje się do spływów kajakowych, w Fojutowie przebiega akweduktem nad doliną Czerskiej Strugi.

■ **Kanał Wdy:** podobnie jak Kanał Brdy zbudowany został w XIX wieku w celu nawadniania obszaru Borów Tucholskich. Ma długość 23 km. Budowali go m.in. jeńcy z wojny francusko-pruskiej. Rozpoczyna się poniżej jeziora Wdzydze a kończy poniżej Czarnej Wody.

■ **Akwedukt w Fojutowie:** Zbudowany w latach 1845-49 wieku na wzór rzymskich akweduktów w celu przeprowadzenia wód Wielkiego Kanału Brdy nad Czerską Strugą, stanowi jeden z ciekawszych zabytków hydrotechniki na Pomorzu. Ma 75 metrów długości, i jest najdłuższym akweduktem w Polsce. Pod akweduktem można przejść kładką lub przepłynąć kajakiem.

■ **Zapora (Myłof):** zbudowana w 1848 roku w celu poprawy warunków hydrologicznych w Borach Tucholskich – nawadnianie pól i łąk dzięki przeprowadzeniu wody Wielkim Kanałem Brdy. Przy zaporze funkcjonuje elektrownia wodna o mocy 800 KW i ujęcia wód na potrzeby gospodarki rybackiej. Jest to jedna z najstarszych zapór wodnych w Polsce, posiada m.in. pochylnię do spływu traw.

■ **Ruiny młyna na Chocinie:** znajdują się przy samym moście drogowym. Zobaczyć można m.in. pozostałości wielkiego drewnianego koła młyńskiego i jazu oraz samego budynku młyna. Miejsce rozpoczęcia spływów Chociną.

Przykładowe trasy, wycieczki, oferty

Szlak elektrowni wodnych Słupi i Łupawy – trasa samochodowa

Trasa również rozpoczyna się w Słupsku. Drogą wojewódzką nr 210 kierujemy się na Dębnicę Kaszubską (15 km), tam na Skotawie, dopływie Słupi, elektrownia wodna Skarszów Dolny (trzeba skręcić ok. 2 km w bok), elektrownię można zwiedzać. Następnie wracamy do Dębnicy Kaszubskiej i kierujemy się dalej na Bytów. Po drodze skręcając w prawo i jadąc kilka kilometrów dojedziemy do elektrowni: Krzynia, Strzegomino i Gałąźnia Mała. Zwłaszcza godna uwagi jest ta ostatnia, najciekawsza technicznie i posiadająca salę wystawienniczą. Będąc w Bytowie (65 km) warto zwiedzić to miasto (zamek, cerkiew, zabytkowy most nad Borują, stary młyn, ruiny kościoła św. Katarzyny) Bytów stanowi dobre miejsce postojowe na obiad lub nocleg.

Z Bytowa kierujemy się drogą nr 228 na Sulęcyno i Kartuzy. W miejscowości Pomysk Wielki (73 km), skręcamy na Czarną Dąbrówkę. Po drodze kolejna elektrownia – Struga, w miejscowości Soszyca, w pobliżu jeziora Jasień. Tak jak większość elektrowni na Słupi udostępniona jest do zwiedzania. Przez Łupawsko jedziemy wzdłuż dużego jeziora Jasień (ośrodku wypoczynkowe), do Czarnej Dąbrówki (92 km), gdzie skręcamy w lewo na drogę nr 211 w kierunku na Słupsk. Jedziemy nią aż do miejscowości Łupawa (105 km), gdzie znajduje się nowo wybudowana, nieudostępniona jeszcze do zwiedzania elektrownia wodna. W Łupawie skręcamy na prawo na Grabkowo i Darżyno i dojeżdżamy do drogi krajowej nr 6. Skręcamy w lewo na Słupsk, w miejscowości Poganice (112 km) mamy po lewej stronie restaurację „Nostalgia” a za nią kolejną, udostępnioną do zwiedzania elektrownię wodną na Łupawie.

Drogą krajową jedziemy do miejscowości Stara Dąbrowa (122 km) i możemy wrócić do Słupska lub pojechać dalej szlakiem w prawo na Łebień, Damno, Lipno, Będziechowo, dojeżdżając do drogi nr 213 (143 km). Po drodze dojechać możemy do nieudostępnionych do zwiedzania elektrowni wodnych Łebień i Drzewo, zdarzają się niestety miejsca ze słabą nawierzchnią, trasa prowadzi przez krainę Słowińców. Skręcamy w lewo i w miejscowości Choćmirowo za znakami skręcamy w prawo na Smołdzino (159 km). Tam ostatnia elektrownia wodna na szlaku, udostępniona do zwiedzania. W okolicy warto zwiedzić: samo Smołdzino z zabytkowym kościołem i układem ruralistycznym, wdrapać się na wieżę widokową na górze Rowokół, latarnię morską w Czołpinie a przede wszystkim skansen wsi słowińskiej w Klukach. W Smołdzinie i okolicy znajduje się dużo kwater agroturystycznych, które stanowią dobre miejsce na kolejny nocleg. Powrót ze Smołdzina do Słupska to około 30 kilometrów drogą 213. Po drodze można zobaczyć jeszcze jedną, udostępnioną do zwiedzania elektrownię w miejscowości Żelkowo.

Cała trasa ma około 200 kilometrów i potrzeba min. dwóch dni na zwiedzenie atrakcji wzdłuż niej. Najlepiej zacząć ją i zakończyć w Słupsku, a noclegi zamówić w Bytowie i Smołdzinie lub ich pobliżu. Do wyboru sporo kwater agroturystycznych, a tych miejscowościach również znajdują się dobre lokale gastronomiczne. Na trasie znajduje się łącznie na dwóch rzekach (Słupi i Łupawie) jedenaście elektrowni, z czego aż osiem udostępnionych jest do zwiedzania. Ponadto po drodze znajdują się ciekawe i posiadające dużo zabytków i atrakcji miejscowości: Bytów i Smołdzino.

Okolice te znakomicie nadają się też dla turystyki rowerowej. Należy jedynie unikać głównych dróg z uwagi na duży ruch

samochodów. W dolinie Stupi jest dużo znakowanych szlaków turystycznych, miejsce odpoczynku i rekreacji. Szlaki odnawia Park Krajobrazowy „Doliny Stupi” i organizacje turystyczne dbające o turystykę na tym obszarze.

Szlak Wodny Gdańska

Śródmieście Gdańska posiada kilka ciekawych zabytków związanych z wodą. Można je wszystkie zobaczyć w ciągu kilkudzinnego spaceru, który zaczyna się przy dworcu PKP. Zabytki te pochodzą z różnych epok, od średniowiecza i czasów krzyżackich po wiek XVII.

Pierwszym zabytkiem hydrotechniki na naszej drodze są Wielkie Młyny przy kościele św. Katarzyny, na końcu ulicy Rajskiej. Zbudowali je w XIV wieku Krzyżacy. Wykorzystywały siłę wody Kanału Raduni, który napędzał w Wielkim Młynie 18 kół młyńskich i służył do mielenia zboża na mąkę. W budynku znajdował się także duży magazyn zboża i wielki piec chlebowy, który zachował się do dziś. Obecnie kół młyńskich nie ma, w środku młyna urządzono galerię handlową i możemy zobaczyć fragmenty dawnego wyposażenia, w tym żarna. W Małym Młynie znajdowały się magazyny z ziarnem i mąką. Wielki Młyn, wraz z położonym obok Małym Młynem i Domkiem Młynarza stanowił duży kompleks przemysłowy, jeden z największych w średniowiecznej Europie, i jest jednym z najciekawszych i najstarszych europejskich zabytków techniki średniowiecznej.

Sam Kanał Raduni to również przykład wielkiego kunsztu budowlanego zakonników-rycerzy krzyżackich. Zbudowany przez nich w połowie XIV wieku roku przez Krzyżaków, doprowadzał z rzeki Raduni z okolic Pruszcza Gdańskiego wodę pitną do miasta i zamku krzyżackiego, napędzając również mechanizmy Wielkiego Młyna i wielu młynów, kuźni i innych zakładów. Wzdłuż jego biegu rozwinęły się obecne dzielnice Gdańska: Orunia, Stare Szkoty, Święty Wojciech.

Trasa prowadzi wzdłuż Kanału Raduni, z jego biegiem. Po drodze mijamy remontowany obecnie po pożarze kościół św. Katarzyny, następnie sławną świątynię św. Brygidy z Bursztynowym Ołtarzem, sławną z czasów kiedy była ona świątynią Solidarności. Kanał Raduni płynie następnie między domami w starszej części Gdańska i docieramy do Osieka. W tej okolicy znajdował się w X-XIV wieku gród książęcy, otoczony ziemnymi wałami. Został on zniszczony przez Krzyżaków w 1308 roku i na jego miejscu pobudowali oni Młode Miasto. Z czasów tych do dzisiaj nie poza owalnym kształtem ulic się nie zachowało. Z biegiem kanału dochodzimy do jego ujścia do Motławy w dzielnicy zwanej Zameczysko. Tu w XIV wieku Krzyżacy zbudowali

na miejscu grodu swój zamek, tutaj też Kanał Raduni doprowadzał wodę do zamku. Kiedyś Wisła płynęła znacznie bliżej tego miejsca i znajdował się tu również port handlowy.

Przy Motławie należy skręcić w prawo i iść wzdłuż rzeki w stronę Głównego Miasta. Po drodze mijamy Basztę Łabędź i Targ Rybny, będący jeszcze przed wojną miejscem handlu. Idziemy wzdłuż Motławy, mijając kolejne Bramy Wodne – pozostałości gotyckich fortyfikacji. Długie Pobrzeże, obecnie popularny deptak i galeria handlowa, kiedyś było drewnianym kupieckim nabrzeżem. Po lewej stronie widzimy statek-muzeum „Sołdek” i wyspę Ołowiankę, na której znajdują się spichlerze Centralnego Muzeum Morskiego, a w dawnej, wyremontowanej obecnie elektrowni mieści się filharmonia. Mijamy najciekawszą z bram wodnych jaką jest gdański Żuraw. Służył on jako dźwиг portowy i również wybudowali go Krzyżacy. Podniósł nawet czterotonowe ładunki, jak np. wielkie beczki z winem. Przy jego pomocy osadzano również maszty na statkach. Obecnie jest odbudowany po zniszczeniach wojennych i mieści się w nim oddział Centralnego Muzeum Morskiego.

Idziemy dalej wzdłuż Motławy, mijamy po lewej stronie pamiętki po II wojnie światowej w postaci ruin na Wyspie Spichrzów, i skręcamy w lewo na Zielony Most. Kiedyś był mostem zwodowym, obecnie jest stały. Pomiędzy filarami Zielonej Bramy widzimy na Długim Targu Fontannę Neptuna z XVII wieku. Idziemy Zielonym Mostem na ulicę Stągiewną, po lewej stronie widzimy ruiny spichlerzy a po prawej odbudowane kamienice na ulicy Stągiewnej. Przechodzimy kolejnym mostem nad Nową Motławą. Po lewej stronie widzimy gdańską marinę, ale skręcamy w prawo i idziemy brukowaną drogą wzdłuż Nowej Motławy. Kiedyś była to mała rzeczek, ale została pogłębiona w celach obronnych w XV i XVI wieku, a następnie połączona z Motławą i odcięła część miasta którą nazwano Wyspą Spichrzów. Dzięki temu zwiększono obronność miasta oraz ograniczono liczbę pożarów na wyspie, gdyż drewniane magazyny często płonęły. Na wyspie zakazano pobytu w nocy i pilnowano prowadzących do niej mostów, co znacząco wpłynęło na bezpieczeństwo miasta.

Ulica Szopy prowadzi pod mostem przez który przechodzi ulica Podwale Przedmiejskie, będąca główną drogą wyjazdową na Warszawę, i zmienia nazwę na Kamienna Grobla. Ulica ta doprowadzi nas do kolejnej dzielnicy Dolne Miasto, będącej jednym z biedniejszych i bardziej zaniedbanych fragmentów miasta. Idąc wzdłuż Nowej Motławy dochodzimy do zielonych wysokich kopców ziemnych. Są to bastiony, XVII wieczne fortyfikacje Gdańska, które kiedyś otaczały całe miasto pierścieniem tworząc z niego twierdzę praktycznie nie do zdobycia. Sztu-

kę ich budowania doskonale opanowali Holendrzy, z których usług korzystali gdańszczanie zamawiając wykonanie tych umocnień. Integralną ich częścią były fosy i śluzy pozwalające na zatapiań przedpoła. Jedną z takich śluz podziwiać możemy zaraz na prawo. Jest to Kamienna Śluza, która wprowadza wody Motławy do miasta. Jednocześnie posiada parę samozamykających się wrót przeciwpowodziowych, co chroni położone niżej Żuławy przed zalaniem wysoką wodą cofki Motławy w czasie sztormów na Bałtyku. Obok śluzy zachowały się ruiny młyna. Całość stanowi bardzo ciekawy, unikalny w skali europejskiej, przykład zabytkowej wodnej architektury militarnej. Po bastionach prowadzą liczne ścieżki spacerowe i trasy rowerowe. Po drugiej stronie Oplwy Motławy, zygzakowatej fosy wykonanej w XVII wieku jako część fortyfikacji miejskich, znajduje się uboga dzielnica Gdańska – Olszynka. Przeglądając się uważnie zobaczyć możemy zarysy drugiej, osuszonej obecnie fosy, dodatkowo chroniącej miasto przed nieprzyjacielem. Biegła ona na zewnątrz zachowanego Oplwy Motławy. Motława znika między domami Olszynki, pokazując swoje drugie oblicze – leniwie płynącej rzeki Żuławskiej. Źródła swoje ma ona w okolicach Tazewa. Skręcając w prawo i idąc wzdłuż bastionów dojdziemy do ulicy Augustyńskiego, gdzie możemy wsiąść w autobus lub pieszo przejść w stronę dworca kolejowego. W pobliżu ponownie zobaczyć możemy Kanał Raduni biegnący w stronę Pruszcza Gdańskiego wzdłuż drogi nr 1. Znika on następnie pod ziemią, aby pojawić się ponownie w okolicach dworca PKP, gdzie kończymy naszą wędrówkę.

Zabytki hydrotechniki Żuław i Powiśla

Obszar Dęty Wisły od okolic Kwidzyna po Mierzę Wiślaną stanowił od stuleci miejsce zmagania człowieka z wodą. Wisła, kapryśna rzeka, wylewała na wiosnę uniemożliwiając osadnictwo a jednocześnie kuszając żyznymi ziemiami w jej widłach. Dlatego mieszkańcy tych ziem od średniowiecza próbowali ujarzmić rzekę. Utrudnieniem były też powodzie wynikające z zatorów lodowych oraz podniesienia poziomu wody w czasie sztormu. Pierwszych działań melioracyjnych podjęli się Krzyżacy, regulujący np. Nogat, nad którym założyli swoją stolicę – Malbork, i osuszający okolice Gdańska oraz budujący kanały. Wielkiego dzieła w kolejnych wiekach dokonali uchodźcy religijni z Niderlandów – Menonici, którzy osuszyli tereny Żuław technikami wyniesionymi ze swojej ojczyzny i założyli tu swoje osady. Regulacje dokończono w XIX i na początku XX wieku, kiedy zbudowano potężne wały wiślane, systemy śluz i przekopy.

Dziś na szlaku hydrotechniki na tych ziemiach znajduje się łącznie kilkanaście obiektów, z których wymienić można śluzy:

w Białej Górze, Gdańskiej Głowie i Przegalinie oraz śluzy na Nogacie, mosty zwodzone w okolicach Rybiny i Nowego Dworu Gdańskiego, zabytkową przepompownię w Chłodniewie koło Rybiny, 150-letnie mosty tczewskie na Wiśle, Przekop Wisły, zbudowany przez Krzyżaków Kanał Juranda doprowadzający z okolic Prabut wodę do zamku w Malborku, czy położony na nim i również zbudowany przez Krzyżaków akwedukt Jurkowie Sklepienie. Wszystkie te obiekty znajdują się w bezpośredniej bliskości siebie i można je zwiedzić w ciągu jednego – dwóch dni, planując dowolnie trasę, gdyż cały teren Żuław ze swoim stworzonym przez człowieka charakterystycznym, nieco monotonnym krajobrazem oraz polderami jest swoistym zabytkiem hydrotechniki.

Zabytki hydrotechniki Borów Tucholskich

Mało kto wie, że w sercu równinnej krainy Borów Tucholskich również znajdziemy ciekawe zabytki hydrotechniki. Wskazać można tu np. ruiny młyna na Chocinie w Chocińskim Młynie, słynny akwedukt w Fojutowie gdzie kanał Brdy przepływa ponad Czerską Strugą, i wreszcie dwa, zbudowane w XIX wieku, kanały: Wdy i Wielki Kanał Brdy. Kanały te przebiegają przez serce Borów Tucholskich przez gęste lasy sosnowe. Zbudowano je aby nawadniać łąki i pola, powstałe w wyniku wycinki lasów. Kanały te stanowią malownicze i łatwe trasy kajakowe, chociaż czasami trzeba uważać na niską wodę. Każdy z tych kanałów ma ponad 20 kilometrów długości i znajdują się w okolicach Czerska i Czarnej Wody, pomiędzy Chojnicami i Starogardem Gdańskim, w pobliżu drogi krajowej nr 22.

Orientacja na szlaku

Elektrownie wodne najczęściej znajdują się w miejscach oddległych od większych miast i wsi. Często ukryte są w głębi lasów, nie zawsze prowadzą do nich dobre drogi. Stanowią naturalną przeszkodę dla kajakarzy którzy muszą przenosić sprzęt przez znajdujące się przy nich zapory. Elektrownie wodne Pomorza Środkowego oznakowane są kierunkowymi znakami drogowymi i strzałkami, często prowadzą obok nich znakowane szlaki turystyczne, piesze i rowerowe. Przy elektrowniach często znajdują się miejsca postojowe dla kajakarzy, a wszystkie te rzeki stanowią szlaki kajakowe o różnym stopniu trudności.

IT punkty całoroczne

Bytów, 77-100, ul. Zamkowa 2
tel. (+48) 59 822 55 97, boit@pf.pl
Cedry Wielkie, 83-020, tel. (+48) 58 683 62 31
zulawy@gmail.com, www.zulawy.fr.pl
Choczewo, 84-210, ul. Pierwszych Osadników 17
tel. (+48) 58 572 31 40, promocja@chozewo.com.pl
Chojnice, 89-600, Stary Rynek 4, tel. (+48) 52 397 05 97
promocja@chojnice.pl, www.promocja.chojnice.pl
Czarna Dąbrówka, 77-116 18, (+48) 59 821 25 28
goksit@czarna-dabrowka.com.pl
Człuchów, 77-300, Os. Wazów 1
tel. (+48) 59 834 53 66 do 68, pocik@czluchow.net.pl
Gdańsk, ul. Długa 45, tel. (+48) 58 301 91 51
it@pttk-gdansk.pl, www.pttk-gdansk.pl
Gdańsk, ul. Heweliusza 29, 80-861, tel. +48 (58) 301 43 55
got@got.gdansk.pl, www.got.gdansk.pl
Gdynia, 81-354, pl. Konstytucji 1, tel. (+48) 58 72 12 466
it@gdynia.pl, www.gdynia.pl
Gniew, 83-140, ul. Zamkowa 3, tel. +48 58 535 25 37
zamek@zamek-gniew.pl, www.zamek-gniew.pl
Gniewino, tel. (+48) 58 670 66 44
kaszubskie.oko@gniewino.pl, www.gniewino.pl
Goręczyno, 83-311 Goręczyno
tel. (+48) 58 684 16 12, www.somonino.pl
Hel, 84-150, ul. Wiejska 78, tel. (+48) 58 675 10 10
info@hel-miasto.pl
Jastarnia, 84-140 ul. Ks. Pawła Stefańskiego 5
tel. (+48) 58 675 20 97
promocja@jastarnia.pl, www.jastarnia.pl
Jastrzębia Góra, 84-104, ul. Królewska 2
tel. (+48) 58 674 96 83

Kartuzy, 83-300, ul. Parkowa 3
tel. (+48) 681 01 85, biblpub@koti.pl
Kartuzy, 83-300, ul. Rynek 2, tel. (0-58) 684 02 01
Kościerzyna, 83-400, Rynek 21, tel. (+48) 58 686 28 80
it@infokoscierzyna.pl, www.infokoscierzyna.pl
Krynica Morska, 82-120 ul. Żeromskiego 6
tel. (+48) 55 247 64 44, info@mierzeja.pl, www.mierzeja.pl
Krynica Morska, 82-120 Górników 15, tel. (+48) 55 247 65 66
turystryka@krynica-morska.pl, www.krynica-morska.pl
Kwidzyn, 82-500, ul. Katedralna 18, tel. (+48) 55 279 58 12
liwa@kwidzyn.pl, www.lot-liwa.pl
Łębork, 84-300, ul. Armii Krajowej 14, tel. (+48) 59 862 42 80
sekretarz@um.lebork.pl, www.lebork.pl
Łeba, 84-360 Łeba, ul. 11 Listopada 5a, tel. (+48) 59 866 25 65
biuro@lotleba.pl, www.leba.eu, www.lotleba.pl
Malbork, Plac Słowiański 5, 82-200
tel. (+48) 55 647 99 00, www.mwc.malbork.pl
Osiek, 83-221, ul. Wyzwolenia 9, tel. (+48) 58 582 12 11
Pelplin, 83-130, Plac Tumski 1, tel. (+48) 58 536 19 49
info@pelplin.com, www.informacja.pelplin.com
Pelplin, Plac Grunwaldzki 6, 83-130
tel. +48 (058) 536-12-61 wew. 35, gei@pelplin.pl
Puck, 84-100, Pl. Wolności 2, tel. (+48) 58 673 24 03
moksir-puck@home.pl
Reda, 84-240, ul. Derdowskiego 3
tel. (+48) 58 678 33 48, mbpreda@poczta.onet.pl
Rumia, 84-230, ul. Mickiewicza 19, tel. (+48) 58 671 07 37
Sierakowice, 83-340, ul. Kartuska 27
tel. (+48) 58 681 62 14, goksee@poczta.onet.pl
Słupsk, 76-200, ul. Sienkiewicza 19
tel. (+48) 59 842 07, 91 it@um.slupsk.pl, www.slupsk.pl

Starogard Gdański, 83-200, ul. Kościuszki 17A
tel. (+48) 58 562 90 08,
kultura@powiatstarogard.pl, www.kociewie.eu
Smołdzino, 76-214, ul. Kościuszki 3, tel. (+48) 59 811 72 15
smoldzino@powiat.slupsk.pl, www.powiat.slupsk.pl/smolzdino
Sopot, 81-704, ul. Dworcowa 4
tel. (+48) 58 550 37 83, it@sopot.pl www.sopot.pl
Szymbark, ul. Szymb. Zakładników 12, tel. (+48) 605 570 637
Tezew, 83-110, ul. 30 Stycznia 4, tel./fax (+48) 58 531 37 41
info@kociewie.eu, www.kociewie.eu

Ustka, 76-270, ul. Marynarki Polskiej 87
tel. (+48) 59 814 71 70, biuro@lot.ustka.pl, www.lot.ustka.pl
Wejherowo, 84-200, pl. Jakuba Wejhera 8
tel. (+48) 58 677 70 58
promocja@wejherowo.pl, www.wejherowo.pl
Wicko, 84-352, tel. (+48) 59 861 11 82, ug@wicko.pl
Władysławowo, 4-120, ul. Towarowa
tel. (+48) 58 677 70 23, www.pol-tour.cad.pl
Żukowo, 83-330, ul. Gdańska 52 (pokój 16)
tel. (+48) 58 685 84 14 promocja@zukowo.pl

www.prot.gda.pl, www.wrotapomorza.pl

Miasto Gdańsk	tel: (0) 58 323 60 00, www.gdansk.pl
Miasto Gdynia	tel: (0) 58 668 80 00, www.gdynia.pl
Miasto Sopot	tel: (0) 58 521 37 50, www.sopot.pl
Miasto Słupsk	tel: (0) 59 842 32 36, www.um.slupsk.pl
Powiat Bytowski	tel: (0) 59 822 80 00, www.powiatbytowski.pl
Powiat Chojnicki	tel: (0) 52 396 65 10, www.powiat.chojnice.pl
Powiat Człuchowski	tel: (0) 59 834 25 95, www.starostwo.czluchow.org.pl
Powiat Gdański	tel: (0) 58 683 49 99, www.powiat-gdansk.pl
Powiat Kartuski	tel: (0) 58 681 03 28, www.kartuskipowiat.com.pl
Powiat Kościerski	tel: (0) 58 680 18 40, www.pow-koscierzyna.home.pl
Powiat Kwidziński	tel: (0) 55 646 50 00, www.powiatkwidzynski.pl
Powiat Łęborski	tel: (0) 59 863 28 25, www.republika.pl/starostwo_lebork
Powiat Malborski	tel: (0) 55 646 04 00, www.powiat.malbork.pl
Powiat Nowodworski	tel: (0) 55 247 36 68, www.nowydworgdansk.pl
Powiat Pucki	tel: (0) 58 673 42 02, www.starostwo.puck.pl
Powiat Starogardzki	tel: (0) 58 562 20 45, www.powiatstarogard.pl
Powiat Sztumski	tel: (0) 55 267 74 41, www.powiatsztumski.pl
Powiat Tezewski	tel: (0) 58 530 20 21, www.powiat.tezew.pl
Powiat Wejherowski	tel: (0) 58 572 94 00, www.powiat.wejherowo.pl